

Л. М. Масол
Н. Є. Миропольська
О. В. Гайдамака

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рівень стандарту. Академічний рівень

За загальною редакцією Л. М. Масол

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

Харків
ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ББК 63.3(4УКР)-7я721
МЗ1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 176 від 03.03.2010 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальні за підготовку видання:

Корнілова О. В., головний спеціаліст Міністерства освіти і науки України;

Гайдамака О. В., начальник відділу науково-методичного забезпечення змісту дошкільної та початкової освіти Інституту інноваційних технологій і змісту освіти

Незалежні експерти:

Аристова Л. С., старший викладач Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, кандидат педагогічних наук

Грекова Л. І., методист управління освіти м. Кузнецовськ, Рівненська область

Кібалова Т. В., методист Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Мушкетик Л. Г., провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського Національної Академії наук, кандидат філологічних наук

Петрова Н. І., учитель СЗШ № 82, м. Дніпропетровськ

Рагозіна В. В., старший науковий співробітник лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання Національної Академії педагогічних наук, кандидат педагогічних наук

Чердиченко О. М., учитель Краснодонської ЗОШ №4, Луганська область

Умовні позначення

— запитання й завдання

— практична діяльність

— для ерудитів

— самостійний пошук

— словник

— слухаємо музику

— колективна робота

Масол, Л. М.

МЗ1 Художня культура: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.
Рівень стандарту. Академічний рівень / Л. М. Масол, Н. Є. Миропольська, О. В. Гайдамака; за заг. ред. Л. М. Масол. — Х. : Ранок 2010. — 208 с.: іл.

ISBN 978-611-540-799-6

ББК 63.3(4УКР)-7я721

ISBN 978-611-540-799-6

© Л. М. Масол,
Н. Є. Миропольська,
О. В. Гайдамака, 2010
© Видавництво «Ранок»,
оригінал-макет, 2010

Передмова

Українська художня культура – це велич стародавніх храмів і духовна енергетика іконопису, неповторний ліризм пісенних мелодій і мужній епос кобзарських дум, чудо вертепної дії і витонченість поетичного кіно.

На відміну від інших складових культури – науки, техніки, релігії, освіти, – художня культура охоплює мистецькі цінності, а також явища, пов'язані з їх творенням, зберіганням і поширенням. Мистецтво – ядро художньої культури – розвивається під впливом конкретного соціально-історичного середовища. Тому художню культуру українського народу слід розглядати, виходячи з логіки її історичного розвитку. З урахуванням цього підручник структурований за чотирма розділами з орієнтовно окресленими хронологічними межами великих культурно-історичних епох:

I розділ – культура від витоків до кінця XVI ст. (об'єднує давній час, середньовіччя і Відродження, тобто дохристиянську, княжу і польсько-литовську добу);

II розділ – культура XVII–XVIII ст. (репрезентує Новий час, період козацько-гетьманської доби);

III розділ – культура XIX ст. (ознайомлює з культурними здобутками Нового часу, але вже за доби втрати автономії і входження до складу сусідніх держав – Російської імперії та Австро-Угорщини);

IV розділ – культура XX ст. (характеризує Новітній час, що включає міжвоєнну та повоєнну добу, а також сьогодення в умовах державної незалежності).

У межах зазначених періодів виокремлюються такі художньо-стильові напрями: *візантійський і романський, готика, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, імпресіонізм, модернізм, постмодернізм*. Вони відображають загальні світоглядні уявлення людської спільноти того чи іншого часу – погляди на світ і місце людини в ньому, ціннісні орієнтації, насамперед художньо-естетичні. З огляду на ці особливості кожна епоха характеризується певною **картиною світу**, або **образом світу**.

Розглядаючи будь-які варіанти періодизації культури, слід завжди пам'ятати про умовність хронологічних рамок, надто коли це стосується складних і неоднозначних художніх явищ, які не завжди збігаються з періодами загальної історії.

Кожна тема завершується запитаннями для закріплення матеріалу та самоконтролю знань, а також завданнями для самостійної, зокрема творчої, роботи.

Вивчення української художньої культури сприятиме узагальненню знань та уявлень у царині народного і професійного мистецтва, культурних надбань минулого й сучасності України та діаспори.

Автори бажають читачеві творчих успіхів і справжнього естетичного задоволення на шляху художнього пізнання української культурної спадщини!

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

Часовий проміжок від найдавніших часів до кінця XVI ст. охоплює три основних періоди: дохристиянський, княжий і польсько-литовський. Тривала еволюція художньої культури України на перетині різних культурних шляхів зумовила її самобутній розвиток.

ВСТУП

6

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

Цей розділ охоплює часовий проміжок від найдавніших часів в історії нашого народу, позначених зародженням первісних форм художньої творчості, до кінця XVI ст., коли Київська Русь після періоду високого культурного розквіту втратила державність і її землі опинились у складі сусідніх країн. Зміст розділу умовно розподілено на три основних періоди: *дохристиянський, княжий, польсько-литовський*.

Первісне мистецтво – один із найцікавіших аспектів теми про культуру **дохристиянської доби**, адже тут міститься чи не найбільше таємниць і припущень щодо походження мистецтва з різних видів діяльності людини – з магічних обрядів і ритуалів чи трудової діяльності, з емоційної потреби в красі, грі або в освоєнні навколишнього світу за допомогою умовних знаків-символів. Особливість первісної культури й мистецтва полягає в синкретизмі – відсутності чіткого поділу на види й жанри, невіддільності художньої і життєво-практичної сфер людської діяльності.

Яскравим прикладом культури пізнього палеоліту є *Мізинська стоянка* на Чернігівщині, де віднайдено зразки образотворчого і музичного мистецтва наших далеких предків.

Вершиною мідної доби вважають землеробську *трипільську культуру*, що постала на неозорих теренах Подніпров'я за часи єгипетських фараонів і тривала понад дві тисячі років (V–III тис. до н.д.).

Мистецькі традиції *скіфів* – воєвоначих кочівників з іранським корінням, які переселилися з азійських у південноукраїнські степи (IX ст. до н.д. – IV ст. н.д.), внесли в культуру наших предків потужний східний струмінь.

Значний вплив на весь стародавній світ, зокрема й на культуру скіфів і слов'ян, мала *античність* – колиска європейської цивілізації. З VII ст. до н.д. у Північному Причорномор'ї греки заснували міста-колонії: Феодосію, Ольвію (неподалік від Миколаєва), Херсонес (сучасний Севастополь), Пантікапей (сучасна Керч) – столицю Боспорського царства. Античний культ краси й досконалості сприяв становленню художніх традицій прадавнього населення України.

За дохристиянської доби провідну роль відігравала культура *східних слов'ян*, мережа їх поселень розкинулася по всій величезній території сучасної України.

Київська Русь періоду **княжої доби** (IX–XIV ст. н.д.) успадкувала духовно-естетичні ідеали багатьох попередників, зокрема Візантії, об'єднала східних слов'ян під владою київських князів і сягнула небачених висот у багатьох сферах духовного життя. З прийняттям християнства культурний розвиток України-Русі піднявся на новий щабель: по-

Руїни Херсонеса

Замок у Луцьку

ряд із народним активно розвивалося професійне мистецтво – література, архітектура та монументальний живопис, іконопис, хорова та інструментальна музика.

У часи тривалого занепаду, спричиненого монголо-татарською навалюю, традиції першої Київської Держави зберігалися в культурних осередках Галицько-Волинського князівства. Тут утворилося сприятливе середовище для проникнення нових західноєвропейських художніх ідей, що збагатили візантійську основу культури русичів.

Культура **польсько-литовської доби** тісно пов'язана з гуманістичними ідеалами європейського Відродження. У цей період (XV–XVI ст.) центрами національної культури й освіти були монастирі та школи, що їх відкривали *братства* – громадсько-церковні організації, які оберігали православну віру і національні цінності у складних умовах бездержавності, соціальних і релігійних утисків.

Отже, тривала еволюція художньої культури України на перетині різних культурних шляхів зумовила її самобутній розвиток як складової європейської спільноти.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту, який виконуватимете самостійно й презентуєте на узагальнювальному уроці за розділом I.

Орієнтовні теми: «Орнаменти трипільської кераміки», «„Звіриний стиль“ скіфів», «Художня культура Північного Причорномор'я – античне коріння нашого народу», «Язичницький світ східних слов'ян», «Київська Русь і Візантія: духовний діалог у мистецькому просторі», «Храм Св. Софії як модель Всесвіту», «Чарівний світ мозаїки», «Про що розповіли стародавні фрески», «„Київські фрески“ у творчості композиторів-сучасників», «Музичні інструменти Київської Русі», «Хто вони – скоморохи?», «Образ Бояна в літературі й мистецтві», «Замки України», «Архітектурний Львів: подих Ренесансу», «Хорова музика у братських школах», «Діяльність Івана Федорова», «Книжкова мініатюра в першодруках».

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

8

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

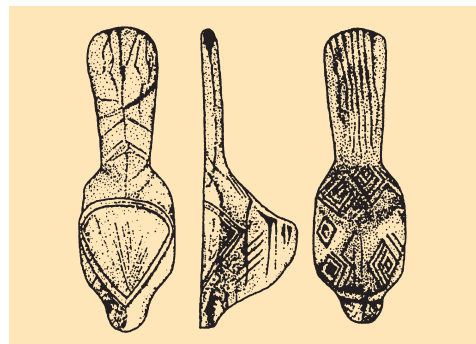
Археологічні знахідки на теренах сучасної України свідчать про дуже давнє зародження мистецтва. Людина завжди прагнула прикрасити себе та своє довкілля: одяг, житло, предмети побуту, зброю. З цією метою вона відкривала естетичні можливості природного середовища – зверталася до таких засобів, як глина, дерево, камінь, фарби. Так ще за часів палеоліту виникли декоративно-ужиткове мистецтво, архітектура, скульптура, живопис, графіка.

На Мізинській стоянці археологами віднайдено зразки декоративно-ужиткового мистецтва – знаряддя праці, статуетки, музичні інструменти, прикрашені геометричними візерунками (ромби, хвилясті лінії, трикутники). З-поміж графічної орнаментики привертає увагу найдавніший в Європі *меандр* – орнамент, який набув особливої популярності у мистецтві Стародавньої Греції. Жіночі статуетки з кістки мамонта, каменю, так звані пишнотілі «венери», виконували функцію своєрідних тотемів, символізували родючість. У цих берегинях, предметах поклоніння, які широко представлені в палеолітичному мистецтві Наддніпрянщини, вчені вбачають зародки мистецтва скульптури.

Поясніть, чому, на вашу думку, об'єктом поклоніння наших пращурів був жіночий образ.

Неолітична «революція» стимулювала виникнення стилізації в образотворчому мистецтві, коли відбувся перехід від простого копіювання природи до схематичного її відображення. У Кам'яній могилі поблизу Мелітополя збереглися *петрогліфи* – пам'ятки наскельного мистецтва

Зразки мистецтва з Мізинської стоянки:
браслет з меандром, статуетка з бивня мамонта

кам'яного віку й пізнішого віку бронзи з образами тварин (бики, коні, риби), човнів, колісниць, солярних (сонячних) знаків тощо. Зображення тварин утворюють схематичні композиції з певним задумом. Про присутність людини на рисунку свідчать зображення взутих або босих стоп. Тобто перед нами не сама людина, а її знак.

До духовних вершин неоліту належить ушлавлена **трипільська культура** (назва походить від першого місця виявлення – с. Трипілля поблизу Києва). Високий художній рівень притаманний керамічним виробам трипільських майстрів. Трипільська кераміка виразна за формою, зокрема є оригінальні біноклеподібні посудини, цікаві за колоритом, у якому переважають відтінки жовтого, інколи червоного кольорів. Посуд прикрашали складними за символікою рослинними й геометричними орнаментами, подекуди – реалістичними зображеннями тварин і людей. У мистецтві трипільців поширилася також пластика. З глини ліпили скульптурні фігурки биків, кіз, собак, а також жіночі статуетки, які символізували покровительку роду та землеробства (всередину фігурок вкладали пшеничні зерна, що начебто мало підвищити родючість землі).

Проаналізуйте форми, орнаменти, кольорову гаму трипільської кераміки.

У **мистецтві скіфів**, що виникло на перехресті Заходу і Сходу, сформувався так званий «звіриний стиль», у якому домінували анімалістичні жанри – зображення реальних і фантастичних тварин: оленів, пантер, коней, грифонів. Вироби з коштовних металів, на яких нерідко зображено сцени з життя скіфів (побут, ритуали, полювання, бій), свідчать про вишуканий смак давніх майстрів. До всесвітньо відомих шедеврів скіфського золотарства, виконаних із віртуозною майстерністю, належать знаменита золота пектораль у формі місячного серпа з кургану Товста Могила, золотий гребінь з кургану Солоха, позолочена срібна амфора з кургану Чортомлик.

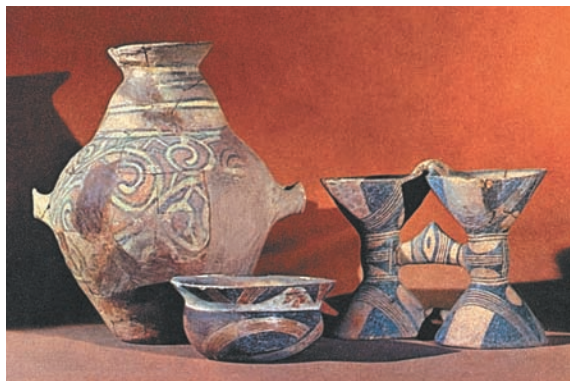

Зображення биків
із гроту Кам'яної могили

9

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

Керамічні вироби
трипільської культури

Жіноча голова.
Трипільська культура

Скіфська золота пектораль

Скіфська золота прикраса
«Пантера»

Скіфська золота прикраса
«Олень»

Золотий гребінь
зі скіфського кургану

Нікопольська скіфська
срібна амфора

? Прокоментуйте сюжети та образи на поданих зразках мистецтва скіфів. Які із зображень належать до реалістичних, а які – до фантастичних?

На культуру скіфів істотно впливали традиції **античного мистецтва Північного Причорномор'я** – однієї з найцікавіших сторінок стародавньої культури на теренах сучасної України. Засновані греками міста-колонії знані як відомі торговельні й культурні осередки. Громадські й житлові споруди міст прикрашалися скульптурами богів і героїв, розписами з міфологічними сюжетами й сценами з реального життя. Наприклад, на стіні пантікапейського склепу збереглося зображення обличчя богині Деметри. До наших днів дійшли залишки архітектурних споруд у Херсонесі, керамічні вазы, характерні для античного мистецтва, прикраси, фрагменти мармурових статуй і рельєфів, теракотові статуєтки з Ольвії.

Херсонес

Золота антична сережка

Голова Деметри з пантікапейского склепу

Білофонний орнаментований лекіф. *Ольвія*

Мармуровий рельєф із зображенням богині Кібели. *Ольвія*

Прикраси з чернігівських язичницьких курганів

Прикраса кінської збруї з чернігівського язичницького кургану

Слов'янське мистецтво репрезентоване декоративно-ужитковими виробами (гончарство, ткацтво, вишивка, прикраси), оздобленими орнаментами, які служили нашим пращурам за обереги. На місцях культових центрів (капищ) слов'яни встановлювали дерев'яні статуї богів («ідолів», «кумирів»). Після запровадження християнства ці зразки язичницької скульптури були майже повністю знищені. З тих, що збереглися, найвідомішим є так званий Збруцький ідол (Святовит) IX ст.,

Збруцький ідол (Святовит). Чотири грані

Збруцький ідол (копія)

Спасо-Преображенський собор у Чернігові

знайдений неподалік річки Збруч на Тернопільщині. У ньому втілено релігійно-світоглядні уявлення язичників. Статуя має вигляд чотиригранного стовпа (заввишки близько 3 м), на гранях якого викарбувані символічні зображення. Стовп розділений на три яруси, що символізують уявлення про три світи: вищий – небесний, середній – земний, нижній – підземний. На верхньому зображено язичницьких богів (зокрема, Перуна в образі воїна з шаблею), на середньому – фігурки чоловіків і жінок у ритуальному хороводі, на нижньому – бога, який стоїть навколiшки й тримає землю (ймовірно, Велеса).

? Поясніть світоглядні уявлення давніх слов'ян на прикладі Збруцького ідола. Якщо ви вирішите започаткувати газету або створити сайт «Сторінками стародавнього мистецтва України», які рубрики запропонуєте? Обґрунтуйте їх доцільність.

Унікальний досвід своєрідного калейдоскопа археологічних культур – вагомий здобуток першого дохристиянського періоду в розвитку художньої культури України.

Наступний період знаменний об'єднанням східнослов'янських племен і утворенням могутньої й високо розвинутої Київської Держави. **Мистецтво Київської Русі** – одне з найвеличніших культурних явищ минулого, на художніх досягненнях якого зростала вся українська

Горянська ротонда
поблизу Ужгорода

Успенський собор
у Володимирі-Волинському

культура. Запровадження християнства долучило культуру Київської Русі до цінностей західної цивілізації. Разом із новим релігійним світоглядом русичі запозичили з Візантії й мистецькі традиції: особливості храмової архітектури, монументального і станкового живопису (фрески, мозаїки, ікони), книжкової мініатюри. Поступово образотворче мистецтво та архітектура набувають своєрідних рис.

? Пригадайте й назвіть пам'ятки художньої культури України періоду Київської Русі, занесені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Головними різновидами *сакральної* (культової) архітектури стали православні церкви та собори. Християнський храм був не лише архітектурною спорудою культового призначення, він мав глибокий символічний зміст, уособлював специфічну модель Всесвіту, де панують порядок і чітка ієрархія духовних сил, зосереджених навколо головної – Творця всього сущого. Згідно з візантійським *канонам* споруда в плані утворювала хрест, а її центральна частина увінчувалася куполом, навколо якого зазвичай розташовувалися інші – менші за розмірами. У центральній *апсіді* містився вівтар – місце для богослужіння.

Небагато пам'яток мурованої архітектури та образотворчого мистецтва княжої доби збереглося в українських містах Києві, Чернігові, Переяславі, Володимирі-Волинському, Галичі. Найстаріші давньоруські архітектурні пам'ятки – величний п'ятиглавий Спасо-Преображенський собор у Чернігові (1036 р.), храм Спаса на Берестові (початок XII ст., див с. 4–5).

До наших днів у спорудах княжої доби дійшов *фресковий живопис* – найпоширеніший вид монументального мистецтва Київської Русі. Найбільшу цінність становлять фрески Кирилівської церкви (XII ст.) в Києві. Центральні частини храмів прикрашали вишукані *мозаїки*. Поєднання в одному ансамблі мозаїк і фресок – самобутнє явище художньої культури Київської Русі, невідоме Візантії. У створенні мозаїк Успенського собору Києво-Печерської лаври брав участь видатний живописець *Алімпій (Аліпій)*, який також уславився як іконописець.

Аліпій-іконописець. Гравюра з Києво-Печерського патерика

Фреска Кирилівської церкви

Як свідчить літопис, перші *ікони* – зразки станкового живопису – привезли до Києва з Корсуня (Херсонеса Кримського) для Десятинної церкви, збудованої за часів князя Володимира (989–996 рр.). Пізніше ікони надходили переважно з Візантії. Проте ікон княжої доби, істинних шедеврів сакрального мистецтва, вціліло дуже мало. Біль-

Спас Нерукотворний

Янгол – золоте волосся

Вишгородська (Володимирська) Богоматір

пість із них, на жаль, перебуває поза межами України в музеях Москви й Санкт-Петербурга. Найвідомішу – Володимирську ікону Божої Матері пензля візантійського майстра – було вивезено з резиденції київських князів у Вишгороді Андрієм Боголюбським під час одного з його варварських набігів на Київ.

Копіювання візантійських зразків дало змогу місцевим живописцям швидко засвоїти канони малювання ікон і на їх основі створити власну оригінальну школу іконопису. Ікони, виконані в київському стилі, нагадують мозаїки та фрески: вони мають вишуканий колорит зі складною символікою кольорів. У центрі – прекрасні, сповнені високої духовності образи Ісуса Христа, Богоматері, святих. Видовжені фігури на золотому тлі (символ царства небесного), лики з глибоким поглядом великих очей, німб навколо голови – все це мало викликати враження нереального, невагомого, неземного.

СОФІЙСЬКИЙ СОБОР

Найвизначнішою пам'яткою культури Київської Русі визнано **Софійський собор**, занесений до Списку світової спадщини ЮНЕСКО, що включає видатні культурні та природні надбання людства.

Багатокупольний пірамідальний собор, зведений на кошти князя Ярослава Мудрого (1037 р.), замислювався ним як головний храм держави й утілював ідею об'єднання руських земель навколо єдиного центру – Києва. Архітектуру споруди можна схарактеризувати як урочисто-святкову, що підсилюється гармонією екстер'єру та інтер'єру. Важливе значення має внутрішнє убранство собору: стіни, арки, стовпи вкрито фресками й мерехтливими мозаїками.

У техніці мозаїки виконано центральне величне зображення Христа-Вседержителя (Пантократора). Лівою рукою він тримає Євангеліє, а рухом правої руки здійснює благословення.

У верхній частині головної апсиди розташовано мозаїчне зображення Оранти (з лат. – та, що молиться). Богоматір зображена на повний зріст із піднятими вгору руками. Її велична постаць привертає увагу всіх, хто входить до храму.

Фрески собору відтворюють євангельські та біблійні сюжети, а також світські сцени з життя сім'ї князя Ярослава Мудрого (полювання, музикування, дійства скоморохів тощо).

Усі мозаїчні та фрескові композиції об'єднуються орнаментами й утворюють суцільний килим, що підкреслює їх монументальність. Сполучення мозаїк і фресок належить до справжнього новаторства киеворуських митців. Так у цілісному ансамблі – синтезі мистецтв – злилися архітектура, монументальний живопис і декоративне мистецтво.

Оранта

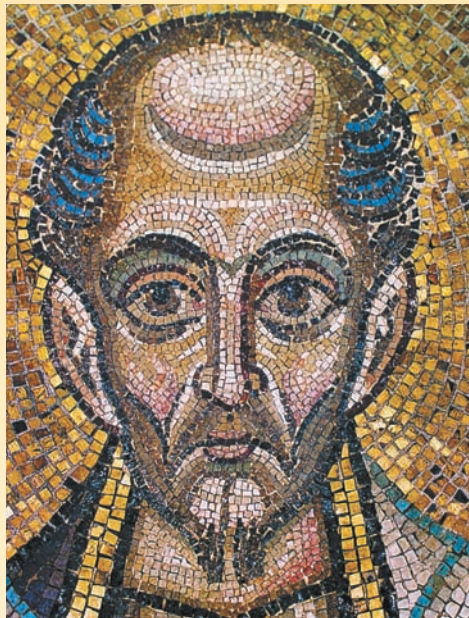
Пантократор

Зовнішній вигляд Софійського собору

Інтер'єр собору

Св. Іоанн Златоуст (фрагмент мозаїки)

Ікона «Богоматір Велика Панагія»

Ікона «Благовіщення»

? З'ясуйте, які особливості іконописних зображень створюють відчуття їх приналежності до світу «горнього» (див. також с. 16,17).

Ікона «Дмитрій Солунський на троні»

Євангеліст Лука.
Мініатюра з Остромирового євангелія

Київський князь Ярослав Мудрий заснував при Софійському соборі бібліотеку. Це сприяло розквіту мистецтва *книжкової мініатюри* – невід’ємної складової художнього оформлення рукописної книги. Мініатюрність як визначальна ознака твору вимагала філігранного виконання. Найдавніша рукописна книга Київської Русі – Остромирове євангеліє (1056–1057 рр.). Три мініатюри із зображеннями євангелістів Іоанна, Марка та Луки виконані майстром Григорієм.

Радзивіллівський літопис, який містить 618 кольорових мініатюр з ілюстраціями подій за часів Київської Русі, є цінним джерелом інформації про відомі архітектурні споруди того часу, а також одяг, побутові речі, зброю.

Здобутки мистецтва книжкової мініатюри Київської Русі, як і досягнення в царині інших видів образотворчого мистецтва й архітектури княжої доби, стали плідною основою для розвитку художньої культури наступних епох.

Нашестя Золотої Орди завдало нищівного удару й спустошило київські землі. Центр культури й мистецтва у XIV–XVI ст. перемістився до Галицько-Волинського князівства. На особливостях розвитку **мистецтва польсько-литовської доби** позначилася близькість до країн Центральної Європи. На архітектуру вплинули європейські художні стилі, насамперед Ренесанс. Розгортається оборонне будівництво, споруджуються неприступні замки й укріплені монастирі, навіть церкви будуються як фортеці.

Найстарішим зразком архітектури цієї доби в Україні є замок у Луцьку (середина XIV ст.), від якого до нашого часу збереглася велична кам’яна вежа. Справжніми архітектурними перлинами є замки

Кам’яна вежа замку в Луцьку

Замок у Хотині

в Кам'янці-Подільському, Хотині, Олеську, Мукачевому. Їх добудовували й перебудовували протягом кількох століть.

- ?** Порівняйте архітектурні споруди на фотоілюстраціях та визначте спільні ознаки, притаманні українським замкам польсько-литовської доби. Пригадайте назву мистецького стилю в західноєвропейській архітектурі, характерні ознаки якого втілено у спорудах українських замків і фортець. Дізнайтеся, який із замків належить до «Семи чудес України».

Замок у Мукачевому

Внутрішній дворик

Будинок Корнякта у Львові

Провідну роль у розвитку мистецтва польсько-литовської доби відігравав Львів – місто, де місцеві архітектори, скульптори, живописці творили поряд із митцями з різних європейських країн, переосмислюючи ренесансні впливи на національному ґрунті. На архітектурі багатьох споруд позначилася католицька культура з її готичними ознаками.

Із найприкметніших пам'яток міської архітектури Львова – триповерховий будинок заможного купця К. Корнякта, найбільша львівська кам'яниця, споруджена на площі Ринок (арх. П. Барбон). Чарівний і затишний внутрішній дворик цього будинку з розкішною триярусною *аркадою* нагадує італійські палаци епохи Відродження.

На замовлення православного Львівського братства в традиціях української народної дерев'яної архітектури зведено величний архітектурний ансамбль Успенської церкви (1591–1630 рр.), який складався з церкви Успення Богородиці (арх. П. Римлянин, В. Капинос, А. Прихильний), вежі дзвіниці Корнякта (арх. П. Барбон) і каплиці Трьох Святителів (арх. П. Красовський).

? Схарактеризуйте ренесансні риси архітектурних споруд стародавнього Львова.

В оздобленні багатьох споруд Львова значну роль відігравала декоративна *скульптура*. Під впливом мистецтва Відродження у XVI ст. виникає скульптурний портрет. Він набув поширення у надгробних

Успенська церква
у Львові

Невідомий художник.
Портрет Костянтина Корнякта

пам'ятниках, які замовлялися для уславлення померлих заможних людей, і нерідко досить реалістично відтворював їхні риси й характер.

Західноєвропейські художні впливи відчувалися і в монументальному живопису, вони збагачували давньоруські традиції. Ренесансні імпульси помітні в унікальних фресках церкви-ротонди із с. Горяни на Закарпатті (1360–1370 рр.), присвячених зображенню сюжетів з життя Ісуса Христа.

У Галицько-Волинському князівстві інтенсивно розвиваються національні традиції *іконопису*. Популярності набули теми Страшного суду, Різдва Богородиці та особливо образ середньовічного лицаря-визволителя Юрія Зміборця.

Ікона
«Св. Юрій Зміборець»

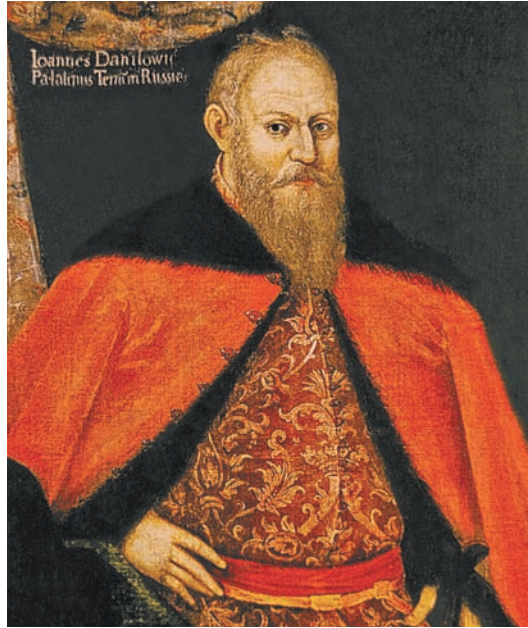
? Опишіть колорит ікони «Юрій Зміборець». Яким чином у ній поєднано рух і гармонійну врівноваженість композиції?

Одночасно з розвитком іконопису у *світському малярстві* виникає жанр портрету. Портретним образам, створеним тогочасними живописцями, притаманні реалістичні засоби відтворення зовнішності людини. Прикладом львівського малярства є портрет воеводи Івана Даниловича.

Надгробок князя
К. Острозького в Успенському
соборі Києво-Печерської лаври

Невідомий художник.
Портрет Івана Даниловича

? Подані на репродукціях портрети парадні чи камерні? Що ви можете сказати про портретованих (опишіть погляд, позу, одяг тощо).

На західноукраїнських землях поширилося книгодрукування, розвивалося мистецтво *книжкової графіки*. Рукописні книги прикрашали мініатюрами, заставками, кінцівками, буквицями. Тут створено знамените

В. Борисенко, В. Подольський.
Пам'ятник Івану Федорову

Мініатюра з Пересопницького
євангелія

Пересопницьке євангеліє – перший переклад тексту Святого Письма зі староболгарської мови тогочасною українською. Разом із книгодрукуванням набуло популярності мистецтво *гравюри* (різновид графіки). Іван Федоров видав у Львові «Граматику» (1574 р.) і «Апостол», в Острозі – «Біблію».

 Які мотиви використано в орнаментальному обрамленні книжкової мініатюри з фотоілюстрації на с. 25?

26

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVI СТ.

Отже, у XIV–XVI ст. мистецькі традиції Київської Русі розвинулися й збагатилися здобутками європейської ренесансної культури.

Таким чином, тривала еволюція художньої культури України від дохристиянської доби до завершення польсько-литовського періоду з мистецько-культурною кульмінацією в період розквіту Київської Держави зумовила її самобутній розвиток як складової європейського мистецтва.

 Апсіда (від грец. – «дуга», «склепіння») – півкругла або багатокутна частина будівлі, виступ з окремим перекриттям; храмова апсида розташована у східній частині, де міститься вівтар.

Аркада – ряд однакових арок.

Канон – художні твори, що є нормативним зразком.

Меандр (від давньої назви річки в Малій Азії) – тип геометричного орнаменту у вигляді безперервної ламаної під кутом лінії.

Петр'огліфи – викарбувані на поверхні скель зображення (тварин, воїнів, човнів, сцен полювання, різних фігур і знаків), що мали культове значення.

Ротонда (від. іт. – круглий) – кругла споруда.

- 1. Назвіть найдавніші археологічні пам'ятки України, пов'язані з образотворчим мистецтвом.
2. Схарактеризуйте здобутки трипільської художньої культури.
3. Зазначте особливості мистецтва скіфів. Поясніть, як ви розумієте поняття «звіриний стиль».
4. Назвіть пам'ятку культури Київської Русі, що втілює принцип «синтезу мистецтв» і належить до шедеврів світового рівня. Які види мистецтв у ній поєднано?
5. Схарактеризуйте впливи, яких зазнала художня культура Галицько-Волинського князівства, проілюструйте відповідь прикладами з архітектури Львова.

 6. Зробіть замальовки архітектурних споруд одного із середньовічних замків України.

 7. Порівняйте художні особливості та образи ікон княжої і польсько-литовської доби.

 8. Дослідіть одну з пам'яток стародавньої української рукописної або друкованої книги (за вибором).

 9. Створіть діораму «Київ – духовний центр України-Русі».

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

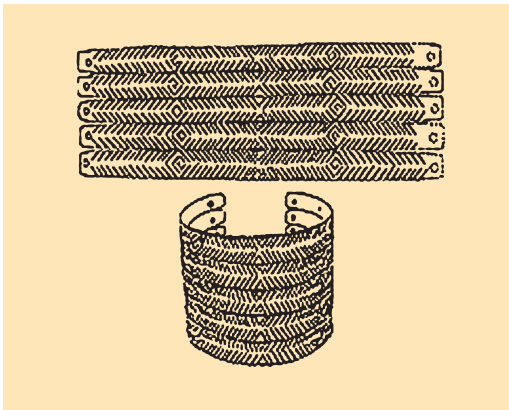
Давня музика – найзагадковіша сторінка в літопису історії будь-якої національної культури. Чи можна уявити музику, що не звучить, адже в давнину не було ані нот для її запису, ані технічної апаратури? Музика наших пращурів не збереглася. «Розповісти» про неї можуть археологічні джерела – первісні музичні інструменти, знайдені на стоянках, або їх зображення на різних предметах.

До найдавніших пам'яток музичної культури на теренах України належать інструменти епохи пізнього палеоліту з Мізинської стоянки. Вчені припускають, що віднайдені археологами залишки предметів із кісток мамонта, рогів оленя тощо є духовими, ударними й шумовими музичними інструментами, з яких можна утворити цілий ансамбль: сопілки, «молоток», набірний браслет, що «шумить».

Висловіть та аргументуйте власні припущення щодо походження музики.

Музична культура Скіфії представлена музичними інструментами, з-поміж яких – металеві дзвіночки, бубонці, брязкальця, різні за формою та розміром. На тогочасних фресках і коштовностях трапляються також зображення виконавців музики. Так, на скіфській золотій пластині від головного убору, знайденій біля с. Сахнівка на Київщині, можна побачити бородатого співака, що грає на струнному інструменті грецького типу, на фресках – скіфа з грецькою лірою, а також танцювальниць.

Давній музичний інструмент
з Мізинської стоянки

Роги тура
з Чернігівського кургану

Античні музичні інструменти: ліра, кіфара, авлос

Чорнофігурний лекіф з танцюристами

Майстерно виконані візерунки на срібній оправі слов'янських рогів тура, знайдених у Чернігівському кургані, відображають риси скіфського «звіриного стилю», хоч виявляють вже й місцевий колорит. Учені припускають, що ці роги використовувалися як сигнальні інструменти.

Музична культура грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я позначена багатим інструментарієм. Музикантів-виконавців зі струнними та духовими інструментами зображували на вазах, фресках, рельєфах. Навчання гри на лірі й *авлосі* входило до тодішньої шкільної «програми». Як і в містах самої Греції, у полісах-колоніях відбувалися музичні *аго́ни* – змагання хорів, кіфаре-дів. Поети зазвичай виконували свої вірші під акомпанемент ліри. Значущість цього інструменту підтверджує його карбування на пантікапейських та ольвійських монетах.

Який із давньогрецьких музичних інструментів став символом мистецтва? Як ви думаєте, чому?

Ф. Шаврін. Триптих «Пісня» з циклу «Давній Київ»

Історичні джерела свідчать про **багатожанровий фольклор східних слов'ян**, які ще в дохристиянські часи мали багаті обрядові традиції, різноманітний музичний інструментарій. Зарубіжні писемні пам'ятки повідомляють, що слов'яни вміли грати на гусях, лютні, сопілці, бубнах, а також про церковні дзвони, хоровий спів, танці й хороводи під акомпанемент музичних інструментів, що супроводжували слов'янські богослужіння.

? Опишіть інструмент гусяра, манеру музикування. Порівняйте зображені гуслі й інструменти на картині Ф. Шавріна та гравюрі В. Лопати (див. с. 31).

Основу духовної культури будь-якого народу становить усна народна творчість, якій притаманні національна самобутність і неповторність. Не випадковим є вислів, що фольклор – то душа народу. Характерною рисою фольклору є синкретизм: поетичні тексти або співають, або виголошують з певною інтонацією і ритмом за допомогою міміки, жестів у супроводі інструментальної музики й танців під час виконання обрядових дій.

Народні пісні, танці, ігри походять із землеробського культу слов'ян, а тому пов'язані з тією чи іншою порого року. Здавна вони склалися у *календарно-обрядові цикли* – весняний, літній, осінній, зимовий.

Гусяр (фрагмент срібного браслета)

О. Кульчицька.
Гагілки

За жанрами розрізняють веснянки й гаївки (гагілки), русальні й купальські пісні, жниварські пісні (зажинкові, жнивні, обжинкові), колядки та щедрівки.

? Пригадайте календарно-обрядові пісні, які ви вивчали на уроках української літератури, музичного мистецтва, заспівайте їх. Коротко розкажіть про жанрові особливості пісень.

Спів *веснянок* завжди супроводжувався хороводами, танками, іграми в полі або на лісових галявинах. Діти та молодь виконували різні обрядові пісні-ігри з імітаційними рухами, звертаючись із привітанням до природи – рослин, птахів, тварин, сонця.

Наприкінці весни – на початку літа виконували *русальні пісні*, в яких оспівувалася природа, звучали мотиви кохання. Пізніше образи мавок, русалок ожили у творчості Т. Шевченка і Лесі Українки, операх О. Даргомижського, М. Римського-Корсакова, М. Лисенка, М. Леонтовича.

У червні, під час свята Івана Купала, співали найдавніших *купальських пісень*, в яких славили життєдайні сили природних стихій – вогню, води, сонця. Юнаки стрибали через палаюче вогнище, дівчата ворожили на вінках, пускаючи їх по воді.

Для осінніх *жниварських пісень* характерні урочисте звеличування хліборобської праці, побажання щедрого врожаю, добробуту.

До зимового циклу входили *колядки* (назва походить від імені слов'янської богині неба Коляди), *щедрівки* (від Щедрого вечора перед Новим роком). В обрядах колядування й щедрування з привітанням господарів і побажанням їм здоров'я та достатку брали участь діти, за що їх традиційно винагороджували ласощами.

Із давніх-давен пісня – неодмінний супутник і в радості, і в біді – ставала невід'ємним атрибутом родинного життя людей. До архаїчних належать *родинно-обрядові пісні*: весільні, колискові, плачі та голосіння.

Образний діапазон *весільних пісень* значний: ліричні й сумні, присвячені прощанню молоді з родиною, безтурботною юністю, або урочисті застільні, в яких звеличували молодих, веселі танцювальні.

Тематика повільних і наспівних *колискових* включає фантастичні та казкові сюжети.

? Схарактеризуйте мелодію однієї з народних колискових пісень.

Емоційно напружені речитативні *плачі* та *голосіння* належать до глибинної архаїки. Народ ставився до мистецтва «голосильниць» з глибоким шануванням.

Ці музично-поетичні фольклорні зразки не записували, а варіюючи, усно століттями передавали від покоління до покоління. Тому в зміненому вигляді традиції народних обрядових пісенних жанрів дійшли до наших днів.

Водночас жанрові різновиди фольклору на території України збереглися неоднаковою мірою. Так, у Карпатах найбільш поширені обрядові народні пісні, особливо коломийки; на Наддніпрянщині – історичні та ліричні, пісні, а на Лівобережжі – ліро-епічні.

Державне зміцнення, встановлення культурних зв'язків із сусідніми країнами, введення християнства – ось визначальні чинники, що сприяли розквіту **музичної культури Київської Русі**. Музика відіграла істотне значення в житті простого люду, побуті князівства, в церковних відправах. За княжої доби відбувається поступове відокремлення народної і професійної культури – тобто культури низів і князівства (владної верхівки).

Поряд зі стародавніми обрядовими піснями виникає новий фольклорний жанр – *биліни*. Цей різновид героїчного епосу стає провідним у народній творчості часів Київської Держави, але надалі зникає з ужитку. Биліни оспівують історичні події, героїзм захисників рідної землі: князів, бояр, дружинників. Проте найпопулярнішим був образ воїна-богатиря з народу – Іллі Муромця. Урочисту, декламаційно-речитативну манеру співу легендарного Бояна під акомпанемент гри на гусях описано в «Слові о полку Ігоревім»: «Боян же, братие, не 10 соколовъ на стадо лебедей пушаше, но своя вещь персты на живая струны воскладаше; они же сами князем славу рокотаху».

В. Лопата. Боян

? Пригадайте з курсів історії, літератури тощо імена народних героїв періоду Київської Русі. Назвіть живописні твори, присвячені цій темі.

До скарбниці музичної культури Київської Держави долучалися й танці, про що яскраво свідчить чаша з Чернігова (XII ст.). На ній зображено танцівницю, яка рухається під музику гусяря (с. 32).

З уведенням християнства церковнослужителі прагнули викоринити прадавні язичницькі вірування, проте зробити це супроти волі народу було важко. Поступово старі й нові обряди поєдналися, утворився своєрідний *релігійний дуалізм*. Так, збігаються в часі:

- стародавній звичай зустрічати весну – з Великоднем (Пасхою);
- русальні обряди – з християнським святом Трійці;
- свято Купала – з днем Івана Хрестителя;
- Коляда – з Різдом Христовим;
- Щедрий вечір – з йорданськими святами, Водохрещею.

Високий рівень музикування при княжому дворі, виступи візантійських і місцевих виконавців засвідчують твори давньоруської літератури, сюжети книжкових мініатюр, фресок.

Одна з фресок собору Св. Софії зображує виступ соліста, що грає на струнному смичковому інструменті, подібному до скрипки, інша – цілий

Фрагмент чаші з Чернігівського скарбу

ансамбль, де музиканти грають на різних інструментах: флейті, металевих тарілках, сурмах (двоє), музичних дзвонах, маленьких парних барабанчиках, інструментах, подібних до лютні та ліри, а також, імовірно, на *пневматичному органі*. Їхня гра супроводжує виступ акторів-акробатів. Ця фреска дістала назву «Скоморохи», хоча, за іншою версією, на ній зображено не київських музикантів, а придворний оркестр імператора, який грав під час візиту княгині Ольги до Візантії.

У походах князів звучала так звана «ратна» музика, військові оркестри використовували різні духові інструменти – сурми, роги, сопілки, *окарини*, *кувички*, волинки, жалійки, а також ударні – бубни, *накри*, *тулумбас*, тарілки, дзвіночки. Військові музиканти уславлювали князів, ушановували послів іноземних держав на офіційних прийомах; музика лунала на святкових трапезах і під час веселих розваг при княжому дворі.

В оформленні церковних богослужінь, як і у фольклорі, деякий час співіснували язичницькі та християнські обряди. Запозичені з Візан-

Фреска з південної вежі собору Св. Софії в Києві

тії церковні піснеспіви впроваджувалися завдяки запрошеним до Києва грецьким і болгарським співакам. Головним осередком культивування церковних співів стала Києво-Печерська лавра. Поступово, під впливом місцевих народних традицій, вони змінювалися, адже місцеві співаки засвоювали мелодії «з голосу», відтворюючи їх з пам'яті.

Особливого розвитку на Русі набула музика дзвонів, що колоритним перегуком супроводжувала християнські свята, скликала народ на віче.

? Розгляньте фреску Софійського собору на фотоілюстрації. Назвіть музичні інструменти. Висловіть та спробуйте довести власну думку щодо можливого зображення на фресці пневматичного органа.

Фреска з південної вежі собору Св. Софії (реконструкція)

Крюкове письмо

Таким чином, музична культура Київської Держави за короткий історичний проміжок сягнула високого рівня, вона розвивалася під впливом європейської музичної культури, водночас плекаючи власну самобутність.

У період розвитку музичної культури польсько-литовської доби візантійські мистецькі орієнтації змінювалися на ренесансні, адже в ті часи на українські терени хвилею покотилися ідеї західноєвропейського Відродження, окремі спалахи якого були відчутні в церковній музиці. В її надрах упродовж X–XVI ст. розвивався музичний професіоналізм.

В історії української церковної музики умовно можна виокремити два періоди й відповідні їм стилі виконання: *монодичний* (одноголосий) і *партесний* (багато-голосий). Деякий час, протягом переходу від одноголосся до багатоголосся, ці стилі співіснували.

Основна відмінність східнохристиянського – *православного* – музичного ритуалу від західнохристиянського – *католицького* – полягає у використанні лише вокальної музики, хорового співу без акомпанементу (а капела). На противагу західноєвропейському церковному обряду, органний супровід не використовувався.

Ще з часів Київської Русі запанував *знаменний розспів* – одноголосий унісонний спів з обмеженим діапазоном і строгим піднесенням складом. Мелодії, запозичені з Візантії, змінювалися під впливом місцевих народнопісенних традицій. Їх записували спеціальними знаками – *крюками* (від старослов. «крюк», «знамено» – знак). За відсутності лінійок для запису висоту та тривалість звуків фіксували лише орієнтовно.

За місцем походження розспіви поділяють на київський, лаврський, волинський (почаївський), руський (галицький), прикарпатський (василіянський), чернігівський, грецький, болгарський, сербський тощо.

Прагнення до більшої виразності церковної музики сприяло виникненню *партесного співу* (від лат. – партії, голоси). Тоді само відбувається чітке розмежування чотирьох голосів хору за висотою і тембром на *бас*, *тенор*, *альт* і *дискант*. Тексти записують близькою народові слов'яно-руською мовою, мелодії – вже не крюками, а новим «київським знаменом», тобто квадратними нотами на лінійках (з другої половини XVI ст.).

Яскравий і пишний партесний спів поширювався завдяки діяльності братських шкіл – Острозької, Львівської, Київської, Луцької та інших, де церковний спів і музична грамота належали до обов'язкових навчальних предметів. Зберігся нотний реєстр бібліотеки Луцького братства, до якого увійшло близько 300 партесних творів більш як десяти авторів, що є свідченням високого розвитку хорової культури України польсько-литовської доби.

Авло́с – давній духовий музичний інструмент, поширений у Стародавній Греції і Передній Азії.

Азб́н (від грец. – змагання) – змагання під час ігор у Стародавній Греції, зокрема музичні (спів, гра на кіфарі).

Дуалі́зм (від лат. dualis – двоїтий) – філософське вчення, що полягає у визнанні самостійності двох першоначал, наприклад матерії та свідомості.

Куві́чки (кугикли, кувикли) – багатоствольний духовий музичний інструмент типу флейти Пана.

Окари́на (від іт. – гусеня) – невеличкий глиняний музичний інструмент, різновид флейти-свистка, у вигляді гусячої голови.

На́кри, ту́лумба́с – давньоруські ударні музичні інструменти типу подвійних литавр; барабани.

Пневматичний орга́н (від грец. pneumatikos – повітряний) – духовий музичний інструмент, звуки з якого видобувалися за допомогою нагнітання повітря до міхів.

1. Які музичні інструменти набули поширення у Скіфії та містах-колоніях Північного Причорномор'я?

2. Назвіть жанри обрядових пісень, характерні для східних слов'ян. Поясніть, що означає слово *синкретизм* стосовно фольклору.

3. Які музичні інструменти використовувалися за часів Київської Русі?

4. Зазначте відмінності творів народної, придворно-світської й церковної музики в Київській Державі.

5. Які європейські впливи позначилися на розвитку музичної культури України у період польсько-литовської доби?

6. Порівняйте знаменний розспів і партесний спів.

7. Складіть кросворд з назв стародавніх музичних інструментів, поширених на теренах України.

8. Гра-змагання. Заспівайте якнайбільше календарно-обрядових пісень різних жанрів.

9. Знайдіть у літературних джерелах описи обрядів русалії, Купала, весілля тощо, де згадувалися б музичні елементи.

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

36

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ ХVІ СТ.

Мальовнича природа України! Неозорий краєвид степу, стрімкі річки, затишні куточки лісів не могли не позначитися на світогляді українців.

За уявленнями наших предків, природу населяли різноманітні божества – перелесники, польовики, лісовики, водяники, русалки, мавки, – що мешкали в річках, болотах, лісах, на полях тощо, і могли приймати образ тварин; рослини також сприймалися, як живі істоти. Все це пробуджувало чуттєву небайдужість до навколишнього світу, надихало на ігри, урочисті свята, обряди на честь обожнюваних, хоч водночас і незбагненних людиною сил природи.

Ранньому обрядовому театру українців – дітей природи – з його танцями, масками, костюмами, вокальною вібрацією і оповідальністю притаманна велика драматична сила.

Різдво

Сцени з балету М. Скорульського «Лісова пісня»
за однойменною драмою-феєрією Лесі Українки

Починалося все з пісні, в якій головне місце відводилося не слову, а мелодії і ритму. Виконували пісню в хорівді (спів у колі) і супроводжували рухами та мімікою, тобто дією – однією з істотних ознак драми. Імітація чужих жестів, рухів, голосу мала на меті перебрати подобу «Іншого» – ставала тим зерном, з якого виросло театральне мистецтво.

Поступово хор розпався на дві групи, що переспівують одна одну. У такий спосіб з'явилася наступна істотна ознака драматургії – діалог, поки що хорівий, який супроводжує і пояснює мімічну дію.

У подальшому з хору виокремився головний співак – *корифей*, якому хор уже лишень допомагав, а згодом місце корифея зайняли дві особи. Тож монолог перетік у діалог двох акторів, відкривши простір їхньому натхненню та інтерпретаторським здібностям.

Діалог став поштовхом до створення усних сюжетних епізодів, сцен, у яких поєднувалися комічне й трагічне, умовне й грубо-натуралістичне.

Т. Манайло. На Івана Купала

Таким чином, ранній обрядовий театр містив елементи того, що згодом дістане назву *літературний рід*, а саме: *епос, лірика, драма*, які поки що існували в синкретичному (нероздільному, злитому) стані.

Театралізовані уявлення язичницької доби перейдуть і до християнської, особливо обряди, пов'язані зі зміною пір року, що трансформуються в обряди веснянок, Купала, Коляди, щедрування або весільні.

Знавець українських звичаїв, український народознавець О. Воропай записав весільний обряд «Просо», який має всі ознаки ігрового театру.

Обряд «Просо»

Зібравшись на вигоні, дівчата вибирають з-поміж себе двох: одну називають «матір'ю», а другу – «господинею». Решту учасниць гри називають «дочками». Зробивши такий вибір, дівчата

стають в один довгий ряд. Першою в ряду стоїть «мати». «Господиня» бере в руку довгу палицю і стає збоку; потім вона підходить до «матері» й питає:

– Де твоя дочка?

Та відповідає питанням:

– Нащо вона тобі?

– Щоб ішла просо жати.

– Десь на тому кінці!

«Господиня» йде до протилежного кінця ряду, стає перед крайньою з дівчат і каже:

– Казала мати, щоб ти ішла до мене просо жати!

– Яке?

«Господиня» піднімає палицю вище голови і каже:

– Таке!

– Не дістану.

«Господиня» опускає палицю аж до землі, говорячи:

– Таке!

– Не нагнуся.

Тут відбувається діалог між «господинею» і «дочкою»:

– Куплю тобі сорочку.

– У мене є!

– Куплю тобі спідницю.

– У мене є!

– Куплю тобі хустку.

– У мене є!

І так «господиня» перелічує весь одяг, який звичайно повинна мати дівчина, що збирається виходити заміж. За кожним разом «дочка» відповідає: «У мене є!», тобто показує, що вона вже готова виходити заміж. Господиня, почувши, що в дівчини все є, удає з себе сердиту, ніби б'є дівчину палицею і гонить її до «матері», примовляючи: «А заміж! А заміж!» Коли «дочка» заховається за «матір», «господиня» залишає її і знову звертається до матері з тим самим питанням: «Де твоя дочка?», і гра

М. Періх. Скоморохи Скула та Єрошка

Г. Волошко. Скоморох

відбувається заново. І так продовжується, аж поки «господиня» не пережене всіх «дочок», раз-у-раз приказуючи: «А заміж!»

Україні дістався й **античний театральний спадок** від греків, що припливли морем у кінці VII – на початку VI ст. до н.д. і заснували театри в грецьких колоніях Ольвії, Херсонесі, Феодосії, долучивши місцеве населення до умовної естетики античного театру. Археологи виявили поблизу сучасної Керчі уламки споруди амфітеатру і майстерню, де збереглися залишки печей для обпалювання і відливання теракот. Серед цих теракот – маски акторів у комедійних і трагедійних ролях.

Досвід **театру княжої доби** зафіксовано в старовинних розписах. Після прийняття християнства, незважаючи на невдоволення церкви, при княжому дворі влаштовували бенкети. Популярною розвагою там були танці, музика та забави, про що свідчать зображення на стінах київського Софійського собору. Фрески відтворюють сцени поединку людини з рядженим звіром, свято Коляди, змагання вершників. У цих виставах відчувається вплив ранньої Візантії, міста якої славилися масовими виставами, успадкованими від пізньої античної доби.

З'являлись у княжих палацах і скоморохи. Можливо, вони прийшли з Візантії (візантійське слово *скомарх* означає – майстер сміховин). То були «люди перехожі», мандрівні актори, які постійно блукали з місця на місце. Через це простий народ сприймав їх як людей досвідчених, адже вони багато бачили й знали. Вони ввели з собою «вчених» тварин – ведмедя, собаку, мавпу. Власне, саме скоморохів можна вважати першими акторами, які вміли співати, танцювати, грати на музичних інструментах, створювати й виконувати драматичні твори. Репертуар тогочасних вистав складався з пустотливих пісень, драматичних сценок, соціальної сатири. Дійові особи вдягалися в скомороший одяг і грали в масках.

? За ілюстраціями опишіть мистецтво скоморохів. Подискутуйте на тему «Як відбувалася підготовка скоморохів до виступу».

Окрім мандрівних, були й осілі скоморохи. Ймовірно, вони – ініціативні корифеї, які виокремилися з народно-обрядового театру. Відомі навіть скомороші поселення, назви яких збереглися й дотепер: село Скоморошки Київської та Скоморохи – Львівської областей.

П. Холодний. Казка про дівчину й паву

У народному побуті мистецтво скоморохів посіло вагоме місце. Виступаючи на вулицях і площах поселень, скоморохи безпосередньо спілкувалися з глядачами, залучаючи їх до гри. Головний герой вистав – веселий і кмітливий мужик, собі на умі. Дотепи й жартівливі промови скоморохів можна було почути на весіллях, багатьох календарних святах. Без них не обходилася жодна розвага. Часто скоморохи були й лялькарями, влаштовуючи покази лялькових вистав, що незмінно мали гучний успіх.

Отже, впровадження християнства дало початок новій культурної доби в історії Київської Русі: поряд з першими школами, появою перекладів літературних творів з болгарської і грецької мов і оригінальних творів українських митрополитів Іларіона, Климента Смолятича, будівництвом мурованої церкви в Києві – Десятинної, розвитком народних промислів (техніки мозаїки, різьбярства тощо), старовинний народно-обрядовий театр з його поєднанням, за словами І. Франка, «захожого елемента» – мистецтвом скоморохів – дає **зародки театрального мистецтва як поетичного і музично-драматичного дійства**.

1. Назвіть елементи драми, які зародились у язичницькому обрядовому театрі.

2. Хто такі скоморохи? Які традиції мистецтва скоморохів наявні й дотепер?

3. Розгляньте репродукцію картини П. Холодного. Інсценуйте її сюжет або обряд, описаний О. Воропаєм у книзі «Звичаї нашого народу».

По горі, горі павоньки ходять,
Ой, дай Боже, по горі, горі.
За ними ходить гречная панна,
Ой, дай Боже, гречная панна.
Гречная панна, панна Оксана,
Ой, дай Боже, панна Оксана.
Ой, ходить, ходить і пір'ячко збирає,
Ой, дай Боже, пір'ячко збирає.
Пір'ячко збирає, у рукав складає,
Ой, дай Боже, у рукав складає.
З рукава бере, на столи кладе,
Ой, дай Боже, на столи кладе.

З столика бере, виночок вина,
Ой, дай Боже, виночок вина.
Виночок вина, на голівку кладе,
Ой, дай Боже, на голівку кладе.
Та звилися буйнії вітри,
Занесли вінець на синєє море,
А там три рибалки рибу ловили,
Ой, дай Боже, рибу ловили.
Рибу ловили, вінець зловили,
Ой, дай Боже, вінець зловили.
«Та що ж нам буде та й за перейми?
Ой, дай Боже, та й за перейми?»
Першому буде шовковая хустка,
Ой, дай Боже, шовковая хустка.
Другому буде золотий перстень,
Ой, дай Боже, золотий перстень.
Третьому буде сама Оксана,
Ой, дай Боже, сама Оксана.

- 4. Дослідіть, у яких творах різних видів мистецтва і як саме виведено фантастичні образи язичницького фольклору і скоморохів. Презентуйте свої розвідки на прикладі оповідання М. Гоголя «Ніч на Івана Купала», опери О. Даргомижського «Русалка», фільму А. Тарковського «Андрій Рубльов» (за вибором).
- 5. З'ясуйте ознаки театрального дійства у весільному обряді.
- 6. Проведіть дослідження на тему «Античний театр на теренах України». Ознайомте з його результатами однокласників.
- 7. Колективна робота. Пригадайте відомості про різноманітні українські обряди. За їх мотивами створіть театральну мініатюру «Старовинний обряд на сучасний лад». Визначте мету дійства, складіть діалоги, доберіть реквізит (костюми, предмети), продумайте музичний супровід, рухи виконавців тощо.

УЗАГАЛЬНЕННЯ РОЗДІЛУ I

Організуйте і проведіть круглий стіл «Художня культура України від найдавніших часів до кінця XVI ст.» на основі попередньо підготовлених виступів-презентацій трьох груп (відповідно до періодів розвитку української культури: *дохристиянський, княжий, польсько-литовський*).

Сформулюйте власні запитання за змістом цього розділу, які зможете поставити один одному під час виступів-презентацій.

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII–XVIII СТ.

**У XVII–XVIII ст. в художній культурі
більшості країн Західної Європи
поширився мистецький стиль бароко.
Україна перейняла й самобутньо розвинула
цей новий художній напрям.**

ВСТУП

Період XVII–XVIII ст. увійшов в історію України як **козацько-гетьманська доба**, що сприяла дивовижному розквіту української культури, зокрема мистецтва, літератури. У цей час українське козацтво виборолло фактичну незалежність України. Створене у XV ст. як військово-політична організація для захисту населення прикордонних земель від татаро-турецької агресії, козацтво стає оборонцем українського народу від національно-релігійних і соціальних утисків, носієм нових культурних цінностей та естетичних ідеалів.

Для розуміння специфіки художньої культури козацько-гетьманської доби важливо усвідомити історичні особливості в розвитку земель України зазначеного періоду. В ті часи територія Правобережжя входила до складу Речі Посполитої, а більшість її населення сповідувала католицизм. На Лівобережжі сформувалась українська національна держава – Гетьманщина (яка пізніше ввійшла до складу Російської імперії) з православним віросповіданням. Православна церква століттями виступала центром і рушієм культурного життя в Україні. У протистоянні з польським католицизмом вона відстоювала національну самобутність українського народу.

Козацько-гетьманська держава сприяла розвитку духовної культури населення України, яке за гетьманства Івана Мазепи (1687–1709), Івана Скоропадського (1709–1722) та Кирила Розумовського (1750–1764) було

Невідомий художник.
Портрет І. Мазепи

Л. Токе.
К. Розумовський

одним з найосвіченіших у Європі. Запорозьке козацтво впродовж свого існування визначало напрями економічного, політичного і культурного розвитку України. Козацтво було виразником і охоронцем національної церкви, що виявлялося насамперед в активному будівництві православних храмів коштом козацьких старшин чи громади.

У XVII–XVIII ст. у художній культурі більшості країн Західної Європи, насамперед Італії та Німеччини, поширився мистецький стиль *бароко*. Україна перейняла й самобутньо розвинула цей новий художній напрям. Просякнутий творчістю українського народу, національними традиціями, він набув оригінальних форм і дістав назву **українського** (або **козацького**) **бароко**.

? Пригадайте істотні ознаки стилю бароко. У яких видах європейського мистецтва найяскравіше виявилися його риси? Наведіть приклади відомих пам'яток стилю бароко в різних видах мистецтва.

Визначальними рисами художньої культури доби бароко були:

- посилення ролі церкви й держави в розвитку мистецтва, поєднання релігійних і світських мотивів та образів;
- динамізм, мінливість, поліфонічність, ускладненість художніх форм;
- тяжіння митців до різких контрастів, складної метафоричності;
- прагнення авторів мистецьких творів до пишного, барвистого стилю, риторичного оздоблення;
- драматична напруженість та експресивність художнього світосприйняття.

Українське бароко проявилось в архітектурі, живопису, літературі, музичному і театральному мистецтві козацько-гетьманської доби.

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЕКТ

Оберіть тему індивідуального або групового проекту під загальною назвою «Світло українського бароко», який виконуватимете самостійно впродовж вивчення розділу та презентуєте на узагальнювальному уроці за розділом II.

Орієнтовні теми: «Образ барокового храму», «Елементи бароко в сучасній архітектурі України», «Й. Пінзель – Л. Берніні: діалог культур у європейському просторі», «Мамай – козак-бандурист», «Маруся Чурай – дівчина з легенди», «„Сад божественних пісень” як щоденник мандрівного філософа», «Хорова музика: злет до духовних висот», «Вертеп».

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО XVII–XVIII СТ.

46

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII–XVIII СТ.

Архітектура українського бароко, розквіт якого припав на XVII–XVIII ст., уособлює піднесення, святковість, відчуття душевного спокою. Українські майстри цього періоду прагнули поєднати в кам'яному храмовому будівництві європейські риси мистецтва бароко з місцевими традиціями мурованого будівництва та зведення дерев'яних храмів, започаткованими за часів Київської Русі.

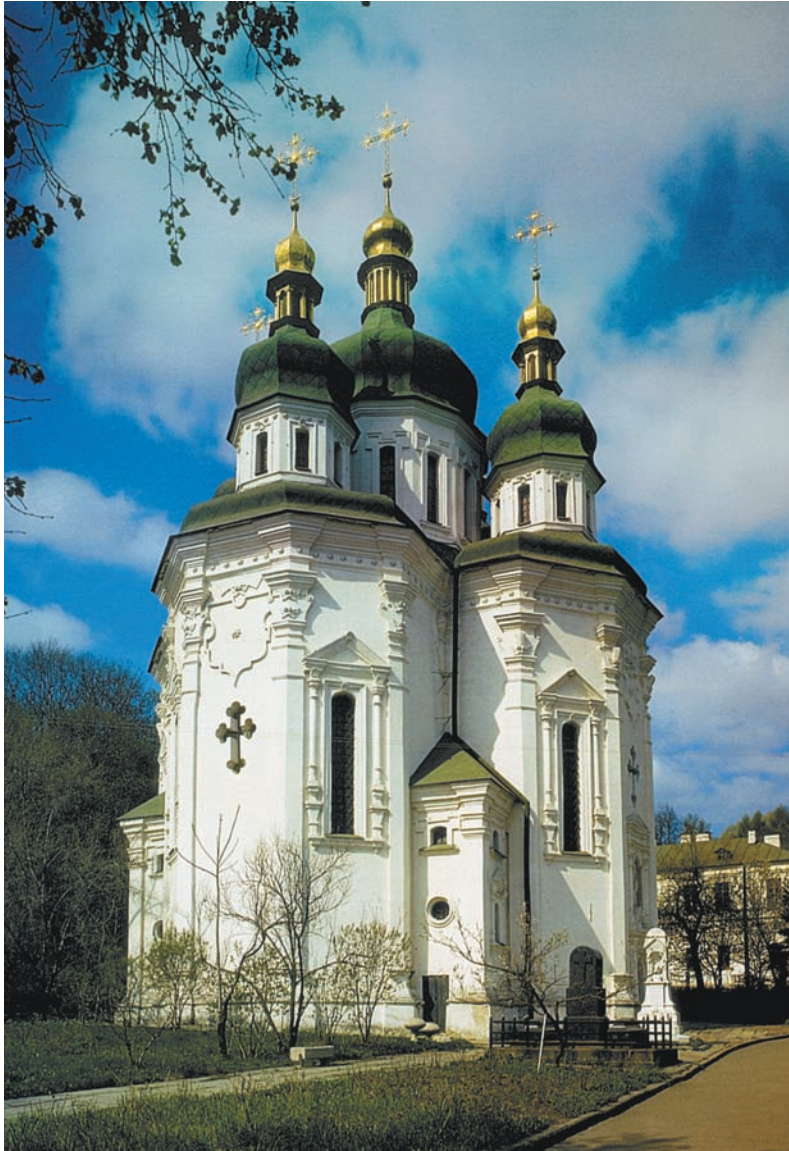
Дзвіниця
собору Св. Софії в Києві

Химерність форм, пишність і декоративність, притаманні західноєвропейському бароко, в українській архітектурі врівноважуються чистими площинами стін, завдяки чому створюється загальна гармонія елементів – у всьому панують міра і такт.

Стиль бароко привніс в архітектуру новий характер форм і композиційного бачення: пластика набуває статусу основного засобу художньої виразності, створює неспокійну гру світлотіні; у планах і формах переважають складні криволінійні обриси, динаміка. Екстер'єри прикрашаються колонами й *пілястрами*, *фасади* та інтер'єри доповнюються скульптурами, в оздобленні рясно використовуються плафони, які ілюзорно зображують небо з ангелами, що ширяють у ньому.

Українське бароко можна розділити на дві архітектурні школи: східну й західну. Остання, у свою чергу, включає західноєвропейське (римо-католицьке бароко на землях України) та західне українське бароко, в якому європейські традиції поєдналися з національними.

На території правобережної Наддніпрянщини та Лівобережжя постає барокова архітектура так званої східної школи (гетьманське, старшинське, козацьке, монастирське бароко). За доби Гетьманщини (1648–1782 рр.) поширилося будівництво споруд різних типів – житлових, громадських (культових, адміністративних,

Георгіївський собор Видубицького монастиря в Києві

навчальних тощо), оборонних, промислових, проте провідним типом були церковні будівлі. Найвиразніше національні риси втілилися в архітектурі кам'яних храмів, що походили від дерев'яних церков. Будівлі храмів утворювали у плані хрест з об'ємною динамічною композицією в центрі, яка зазвичай завершувалася п'ятьма чи дев'ятьма верхівками. Особливої довершеності й краси набули форми бань, яким немає рівних у всій Європі.

Храми здебільшого споруджували в місцевості, яка добре оглядалася з усіх боків. Храмова архітектура тих часів позначена своєрідною національною специфікою – відсутністю чітко вираженого фасаду,

що відображало особливості світобачення. Храм має однаковий вигляд звідусіль і водночас відкритий до всіх частин світу. У цьому вбачається втілення не тільки демократичних ідей козацтва (приблизно однакова висота бань собору свідчить про демократизм тогочасного полкового устрою), а й складного відчуття поєднання кінцевого і безкінечного. Таке відчуття виникає в кожного, хто спробує обійти, наприклад, Георгіївський собор Видубицького монастиря в Києві. Скільки б ви не пересувалися вздовж його стін, храм постійно ніби повертається навколо своєї осі, зберігаючи свій незмінний вигляд. Обійти його неможливо так само, як пережити вічність або подолати безмежжя. Інакше кажучи, козацький собор – ірраціональний образ світу, втілений у камені. Такими є також Троїцький собор у Густині (Прилуччина), Преображенський собор в Ізюмі.

Схарактеризуйте зразки храмів у стилі українського козацького бароко. Значте особливості композиції, архітектурних форм, оздоблення.

Більшість київських монастирів, починаючи з княжої доби, створювалась як ансамблі. Формування ансамблів завершується в епоху бароко, коли добудовують нові споруди, споруджують дзвіниці – доміанти ансамблів. Монастирі оточують стінами й вежами, які із суто військово-оборонних споруд перетворюються на органічні компоненти ансамблів, і, зрештою, всі будівлі набувають єдиного стильового «обличчя»: їх штукатурять, білять, а після реставрації «вдягають у барокове вбрання». Так з'являються цілісні щодо художнього втілення ансамблі Києва, Чернігова, Переяслава, Межигірський, Мгарський та інші монастирі Придніпров'я і Лівобережжя.

Троїцький собор у Густині

Преображенський собор в Ізюмі

Ансамбль Києво-Печерської лаври

Заслугове на увагу просторова організація барокових ансамблів. Києво-Печерська лавра та Видубицький монастир у Києві, Троїцький монастир у Чернігові вражають своєю цілісністю та органічною єдністю з довкіллям. Живописність підкреслюється м'якою пластикою форм, соковитою ліпниною фасадного декору, ошатним силуетом верхівок та асиметричним розташуванням будівель.

? Пригадайте і поясніть значення терміна *ансамбль*. Як виявилися риси українського бароко в архітектурних ансамблях? Поміркуйте, чому ансамблі з'явилися саме за козацько-гетьманської доби.

Будинок Я. Лизогуба у Чернігові

Ковнірівський корпус
Києво-Печерської лаври

Національний заповідник «Софія
Київська», будинок митрополита

Потяг до естетичної виразності й декоративності поширився і на цивільне будівництво. Чудовою пам'яткою української житлової архітектури, що збереглася з XVII ст., є будинок Я. Лизогуба в Чернігові. Розкішна пластика фасадів і фронтонів створює мальовничу гру світлотіні.

Із XVII ст. і до середини XVIII ст. Київ інтенсивно відроджується як духовно-просвітницький, культурний і національний центр. Справжніми перлинами українського бароко тут є Митрополичий дім, а також будинки й дзвіниці Київської лаври зодчого *Степана Ковніра*, з-поміж яких особливою оригінальністю позначено лаврську друкарню.

Водночас зі зведенням нових споруд перебудовують і старі, у вигляді яких тепер відчутні барокові впливи. Зокрема це стосується повністю відновленого собору Святої Софії. На старій Кирилівській церкві надбудовано чотири наріжні бані й споруджено пишний бароковий причілок на фасаді. Головну церкву Київської лаври оздоблено дивовижною ліпниною, де окремі барокові мотиви переплітаються з народною рослинною орнаментикою.

Маріїнський палац у Києві

Фонтан «Самсон»

Брама Заборовського

У цей час у Києві творили відомі зодчі: **Іван Григорович-Барський** (міський водогін на Подолі з павільйоном-фонтаном «Самсон», Покровська церква), **Бартоломео Растреллі** (Андріївська церква, Маріїнський палац), **Йоганн Готфрід Шедель** (дзвіниці Києво-Печерської лаври й Софійського собору, брама Заборовського).

? Визначте характерні риси українського бароко в архітектурі, використовуючи фотоілюстрації. Уявіть, що ви проектуєте власний житловий будинок. Які прийоми бароко при цьому використаєте? Чому?

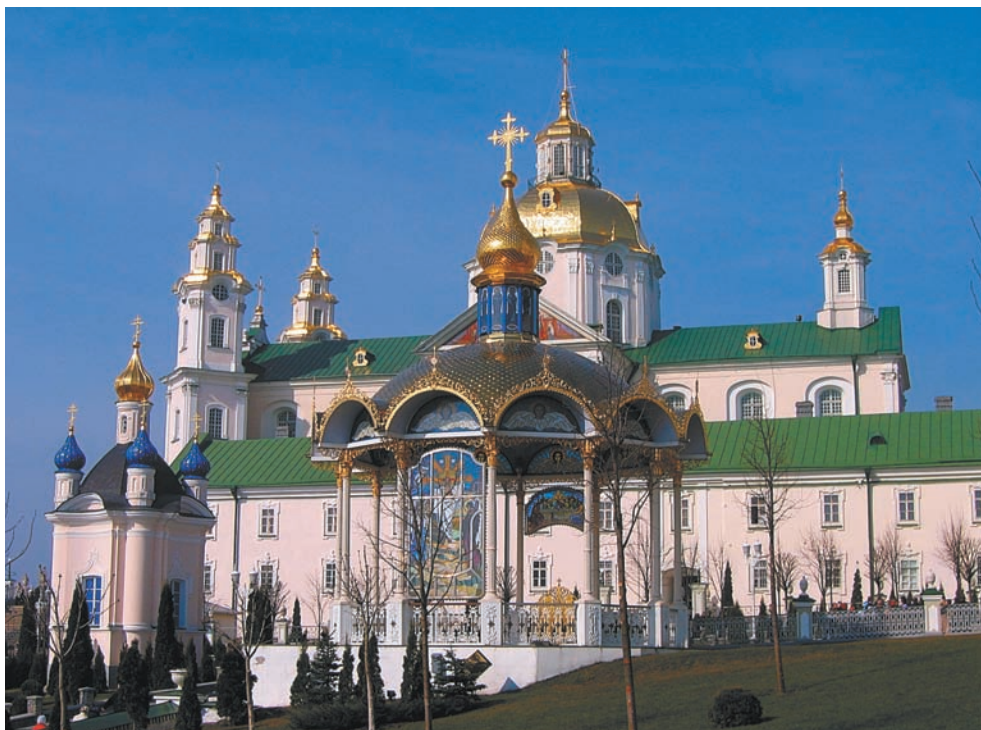

Собор Св. Юра у Львові

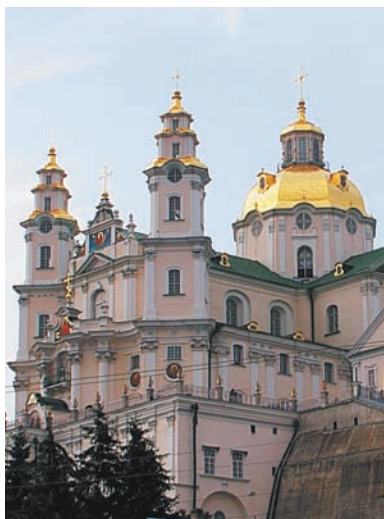
Собор Св. Юра (фасад)

Успенський собор Почаївської лаври (загальний вигляд)

Яскравими архітектурними пам'ятками західного українського бароко є собор Святого Юра у Львові, Успенський собор Почаївської лаври на Тернопільщині. У цих спорудах поєдналися впливи західноєвропейської барокової архітектури (зокрема, акцент на головному фасаді) та художні переваги українських дерев'яних церков. Львівський собор (с. 51), створений архітектором *Бернардом Меретиним*, стоїть на терасі, оточений із трьох боків низькими корпусами. Його фасад розчленований пілястрами й карнизами.

Успенський собор
Почаївської лаври (фасад)

Успенський собор у Почаєві споруджений за проектом архітектора *Готфріда Гофмана*. Будівництвом керував львівський майстер П. Полейовський. Головним акцентом загальної терасної композиції Почаївської лаври, розташованої на схилах із поступовим підвищенням, є собор, який чудово вписується в довкілля, домінуючи над місцевістю. Стрункі, ошатні башти й фігурний фронтон, восьмигранний купол зі світловим ліхтарем, багатий декор і білосніжний колір стін створюють життєрадісний образ.

Домініканський костел у Львові

Серед кращих пам'яток західноєвропейського (католицького) бароко на теренах України – Домініканський костел у Львові (архітектори Я. де Вітте і М. Урбанік).

? Схарактеризуйте фасади львівського і почаївського соборів, Домініканського костелу за світлинами. Як втілилися риси європейського бароко в українській архітектурі? Порівняйте храми різних шкіл бароко – західної та східної. Поміркуйте над відмінностями й спільними рисами.

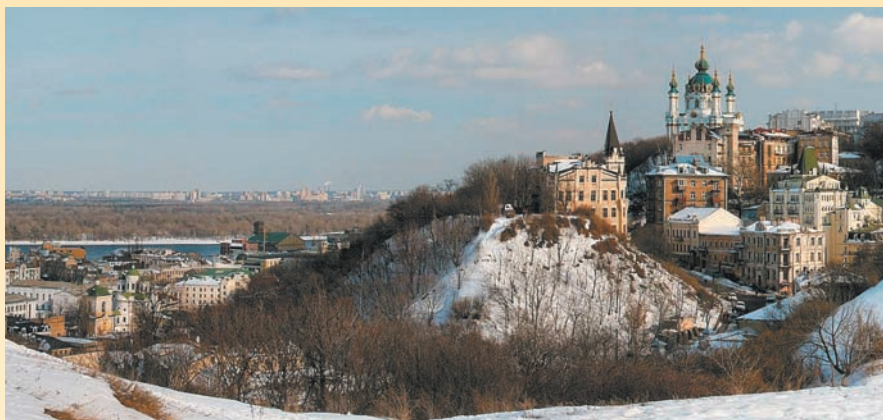
АНДРІЇВСЬКА ЦЕРКВА

Архітектурним шедевром світового значення є **Андріївська церква** (1754 р.) в Києві, що височить на одній із круч Старокиївської гори на Подолі. Проект будівлі розробив відомий італійський архітектор Б. Растреллі. Екстер'єр церкви вражає багатством декору. Стіни й *барабани* бань розчленовані по вертикалі пілястрами й колонами. Круглі вікна обрамлені розкішним ліпним орнаментом, на фронтонах розміщено чавунні картуші. Мальовничості фасадам додає яскраве розфарбування: на бірюзовому тлі увиразнюються білі колони, пілястри й карнизи; сяють позолотою чавунні капітелі; вздовж граней темно-зеленої бані звиваються золочені гірлянди.

Принцип пишного декору збережено й в інтер'єрі, головним акцентом якого виступає триярусний монументальний іконостас. На пурпуровому тлі вирізняються позолочені пілястри, карнизи й багате різьблене обрамлення ікон. Поверхню царських врат всуціль укрито мереживним різьбленням. У декор уведено скульптуру – голівки херувимів, постаті ангелів, трифігурну групу «Розп'яття», що увінчує іконостас.

Ікони іконостаса, розпис кафедри, картини шатра писано олійними фарбами на полотні. Більшу частину ікон виконав у Петербурзі художник І. Вишняков з учнями. Живопис на зворотному боці іконостаса створили українські художники І. Роменський та І. Чайковський. Найбільшу цінність становлять роботи талановитого живописця **Олексія Антропова**: розпис кафедри, шатра, велика картина «Тайна вечеря» у вівтарі, частина ікон (на одній з них – «Успіння Богородиці» – зберігся його підпис). Загалом інтер'єр Андріївської церкви – світлий, ошатний, мажорний – справляє враження парадної палацової зали.

Художня виразність, довершеність, оригінальність задуму Андріївської церкви, дивовижна гармонія форм із навколишнім ландшафтом зажили цій архітектурній пам'ятці всесвітньої слави. Із 1968 р. Андріївську церкву відкрито для відвідувачів як музей.

Андріївська церква. Вид з Подолу

Архітектурні деталі, екстер'єр та інтер'єр церкви

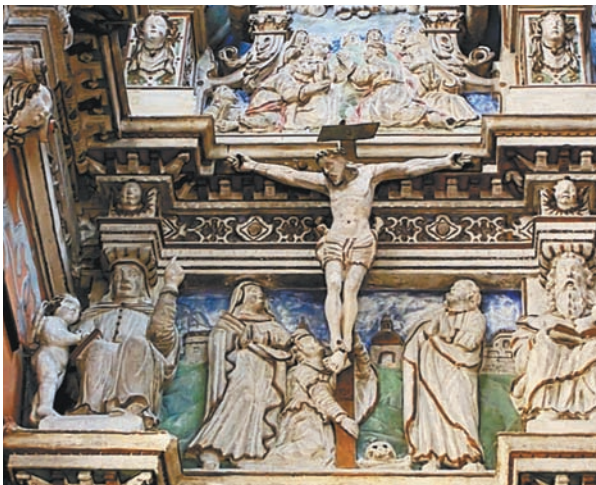
Каплиця Боїмів у Львові

Потужний дух пориву та неспокою, характерний для мистецтва бароко, яскраво виявився у **скульптурі**. Найбільшого розвитку цей вид мистецтва набув на західноукраїнських землях завдяки особливостям культурних впливів і релігійної свідомості. Скульптори працювали в мармурі, відливали з металу, різьбили камінь.

Скульптурним зображенням з надгробків, встановлених у церквах і каплицях, притаманні динамізм і пишна декорованість. Яскравою і характерною пам'яткою доби бароко є каплиця Боїмів у Львові, фасад якої прикрашений скульптурами у два яруси. У нижньому ярусі, розділеному шістьма різьбленими й орнаментованими колонами, крім скульптурно

Каплиця Боїмів (вівтар)

Каплиця Боїмів (деталі інтер'єру)

Каплиця Боїмів (купол ізсередини)

Каплиця Боїмів (скульптурне оздоблення купола іззовні)

оздоблених вікон і дверей, містяться дві ніші з постатями святих; у верхньому ярусі статуй, рельєфів та орнаментів ще більше. Не менш рясно, ніж зовні, вкрито скульптурними деталями каплицю Боїмів усередині. Шатро, що покриває каплицю, поділено на квадрати, в кожному вміщено погруддя святого або ангела. Вітар складається із серії образів, виконаних у рельєфі й помережаних різьбленими орнаментованими архітектурними деталями – колонами, пілястрами, арками тощо.

Що вас вразило в цій архітектурній пам'ятці? Як скульптори оздобили купол та стіни каплиці? Які ознаки стилю бароко притаманні скульптурним зображенням цієї споруди?

Йоганн Георг ПІНЗЕЛЬ

Йоганн Георг Пінзель – визначний український скульптор другої половини XVIII ст. Його твори (зокрема, скульптури з львівського собору Св. Юра, ратуші у Бучачі) вирізняються підвищеною емоційністю та динамізмом, дивовижною життєвістю форм. Герої майстра (переважно з біблійних сюжетів) перебувають у русі, несподіваних ракурсах; пози, жести та вираз їхніх обличчя втілюють різноманітні емоційні стани. У своїй творчості скульпторові вдалося найвищою мірою втілити дух бароко: динаміку, мінливість, експресію.

Невідомими для історії є дати життя митця. Відомо тільки, що в середині 1740-х рр. при дворі магната М. Потоцького з'явився скульптор, який назвався ім'ям Пінзель. Потоцький став його головним замовником. У травні 1751 р. майстер Пінзель узяв шлюб із Маріанною Єлизаветою Кейтовою з родини Маєвських. Вони мали двох синів – Бернарда й Антона. Нині твори Й. Г. Пінзеля, що дійшли до наших днів, зберігаються переважно в музеї майстра у Львові.

Жертвоприношення
Авраама

Самсон

Янгол

Самсон
(фрагмент)

Іконостас Преображенської церкви у Великих Сорочинцях (фрагмент)

Іконостас Преображенської церкви у Великих Сорочинцях

У Центральній Україні скульптура набула значущості головним чином як декорування пишної архітектури козацького бароко. Якщо в Західній Україні скульптори-різьбярі працювали переважно в камені, то майстри Східної України часто використовували дерево. Широко розповсюдилося дерев'яне різьблення: обрамлення ікон, вітваря і навіть цілих іконостасів. За доби бароко іконостаси розвинулись у багатоярусну конструкцію, що перегороджувала церкву, здіймаючись угору аж до висоти найвищої церковної бані. Іноді багатоярусні барокові іконостаси мовби перетворювалися на густо різьблене дерев'яне мереживо (часто позолочене) – витончене, вибагливе. Такі іконостаси з XVII ст. збереглися в Західній Україні, зокрема в церкві Св. Параскеви у Львові; у Східній – стиль бароко репрезентують іконостаси Єлецького собору і Троїцької церкви в Чернігові та Преображенської церкви у Великих Сорочинцях.

Національна самобутність українського бароко яскраво виявила себе також і в **живопису**. Виникають особливі жанри образотворчого мистецтва, в яких формуються національні ознаки як у відтворенні образів, так і в доборі технічних прийомів. Українські живописці продовжували й розвивали традиції візантійського, давньоруського, а також ренесансного живопису, відтак вони стримано ставилися до вигадливих і динамічних форм європейського бароко. Тематика живопису залишалася релігійною, однак тепер її спрямовують гуманістичні ідеї, активніше розвиваються форми монументального настінного розпису, станкового іконопису, жанр портрета.

У монументальних розписах можна виокремити дві групи. Перша – настінні розписи дерев'яних церков, яким притаманні яскраві риси народного світосприйняття і які виконані у своєрідному стилі на межі професійного малярства і народного примітиву. Монументальний живопис дерев'яних храмів представлений переважно пам'ятками Західної України (розписи церкви Св. Юра в Дрогобичі, *нефа* Миколаївської церкви в с. Колодне на Закарпатті тощо).

Й. Кондзелевич.

Богородчанський іконостас з монастиря
Манявський скит

І. Руткович.

Дорога до Еммауса

Іншу групу становлять монументальні розписи кам'яних споруд, виконані професійними майстрами. На розвитку живопису позначилися діяльність малярних шкіл Києво-Печерської лаври, малярень при Софійському соборі, полтавському та інших монастирях, а також система художнього виховання в Києво-Могилянській академії. Силами українських живописців того часу розписано інтер'єри культових споруд Києва, Чернігова, Переяслава, Ніжина та інших міст. Впливи стилю бароко відчутні у прагненні художників подолати традиційну площинність зображення, створити ілюзію відкритого простору й руху.

Число рядів ікон на церковних іконостасах дедалі збільшувалося; в них почали застосовувати переважно золоте тло, яке робили не рівним, а рельєфно тисненим, з рослинним візерунком.

Богородчанський іконостас з монастиря Манявський скит розписаний майстром **Йовом Кондзелевичем**. Іконостас складається з шести рядів, у яких розміщено велику кількість ікон різного розміру – від мініатюр до більш ніж двометрових творів.

Хоча деякі ікони доби бароко і релігійні за сюжетом, проте манера виконання наближає їх до світських картин з характерними ефектними позами, ошатним одягом, значною кількістю побутових деталей, пейзажем і натюрмортом. Наприклад, ікони майстра **Івана Рутковича** подекуди нагадують світські картини, на яких зображено реальних людей на тлі впізнаваних краєвидів.

? Які істотні ознаки стилю бароко впадають в око в Богородчанському іконостасі? Чому, на вашу думку, митець обрав для композиції іконостаса саме таку геометричну форму?

Цікавим явищем цього періоду є *портретна ікона*. До такого типу ікон належать, зокрема, «Покрови», релігійна тематика яких поєдналася зі світською. У них відтворено ідею державності: картина перебування під захистом Богородиці представників різних соціальних верств втілює ідею небесного покровительства цілому народові й державі. Лише

Ікони «Покрови»

в деяких іконах цього типу, зокрема створених у козацькому середовищі, трапляються індивідуальні портретні характери: «Покрови» із Сулимівки та з Новгорода-Сіверського, «Покрова» з портретом Б. Хмельницького.

? Порівняйте портретні ікони «Покрови», що на фотоілюстраціях. Як безіменним майстрам вдалося поєднати в тематиці ікон релігійне та світське? Чому, на вашу думку, саме в цей період з'явилися ікони такого типу?

Одночасно з релігійною тематикою у бароковому малярстві широкого розповсюдження набуло зображення світського життя заможних громадян суспільства. Це стало прикметною рисою *світського портрета*. Найяскравішим виявом українського портретного живопису є жанр *парсуни*. Його національна особливість – тісний зв'язок з іконописом. Надзвичайно поширилися тоді портрети Б. Хмельницького і представників козацької старшини, а в Західній Україні – львівських братчиків (заможних ремісників) з відповідними атрибутами. До найвідоміших належать портрети П. Могили, М. Маклашевського, полковника І. Сулими та його дружини, генерального обозного І. Родзянка та ін.

На українських землях портретний жанр виник наприкінці XVI ст. у трьох композиційних варіантах – погрудному, поясному та на повний зріст. Останній варіант був вельми репрезентативним, тоді як поясні й погрудні портрети позначені простотою і суворістю художньої мови. Основу козацького портрета становила потреба в піднесенні суспільного престижу, поєднана з гуманістичним уявленням про гідність людини та її соціальний статус. Митці прагнули проникнути у внутрішній світ портретованої людини, показати її характер, вдачу, розкрити індивідуальність. Тому вони зосереджувалися переважно на обличчях своїх персонажів.

Січова корогва

Невідомий художник.
Портрет Г. Гамалії

Невідомий художник.
Портрет Д. Єфремова

? Які художні прийоми використали живописці для створення монументальних, урочистих, повнозвучних образів лубенського полковника Г. Гамалії та отамана Війська Донського Д. Єфремова? З'ясуйте особливості української парсуни за цими портретами.

Надзвичайну популярність серед простих українців мали *народні картини* «Козак Мамай». Протягом XVIII ст. зображення козака Мамає можна було побачити чи не в кожній українській хаті. Козаків малювали олійними фарбами на полотні, стінах, дверях, віконницях, кахлях, скринях, посуді й навіть на вулицях, вважаючи символічне зображення Мамає своєрідним оберегом.

? Схарактеризуйте образ козака Мамає в різних інтерпретаціях (див. також ілюстрації на с. 66, 78).

Мистецтво **графіки** козацько-гетьманської доби позначене інтенсивним розвитком книгодрукування, зокрема видавничою діяльністю друкарень у Києві та Чернігові. Провідними техніками стали гравюра на дереві (*дереворит*), а з другої половини XVII ст. – на міді (*мідерит*).

У гравюрі, як і в живопису та скульптурі, в центрі уваги перебувала жива людина з її пристрастями та мріями. Барокове граверне мистецтво важко уявити

Народна картина
«Козак Мамай»

Л. Тарасевич.
Портрет Л. Барановича

Л. Тарасевич.
Гравюра Аліпій-іконописець

без супровідних написів, епітафій, монограм, іноді навіть цілих віршованих чи прозових текстів. Мистецтво книжкової ілюстрації розвивалося в напрямку вираження основної ідеї твору.

То були часи, коли козацька старшина вже встигла закріпити своє суспільне становище й заходилася золотити герби. В українській гравюрі поширився новий жанр – *гравірувальні листи*, рисовані «компліменти» (похвали, лестощі), які склалися з академічних тез або просто віншувальних рисунків для царів, гетьманів, інших світських і духовних ієрархів тощо. Нове мистецтво спонукало до винайдення нової техніки гравюри, використання нового матеріалу, адже дереворити, поширені в попередні часи, не відповідали вибагливим смакам українського панства. Потрібні ефекти можна було видобути в гравюрах по металу.

Попит на гравюри в суспільстві швидко зростає, тому цілі групи граверів працювали не лише в таких великих містах, як Київ, Чернігів, Львів, Почаїв, а практично скрізь – при друкарнях, в осередках козацької старшини чи духовенства. Досить швидко з кола українських граверів постали найбільш талановиті вмільці, які виявляли неабиякий хист і майстерність: у Чернігові це були видатні гравери на міді Л. Тарасевич, І. Щирський, Н. Зубрицький; у Києві – ченці Печерської лаври Іларіон Мигура (світське ім'я – Іван) і майстер Ілля, а також Г. Левицький, батько майбутнього художника-портретиста Д. Левицького; у Львові – І. Пилипович.

Визнаними майстрами української гравюри тієї доби вважають **Олександра і Леонтія Тарасевичів** (очевидно, братів). Особливо обдарований Олександр, імовірно, вдосконалював своє мистецтво в Аугсбурзі. Серед його гравюр багато портретів, обрамлення яких вирішено з великим смаком і шляхетною стриманістю. Часто декорація на портретних роботах О. Тарасевича видавалася цікавішою від самого портрета, здебільшого узагальненого та позбавленого рис індивідуальності. Оздобу портретів, виконані Л. Тарасевичем, вражають опшатністю й святковістю, оригінальністю, та водночас вони зберігають своє суто декоративне призначення, не притлумлюючи самого портрета.

Попри всілякі утиски з боку держав-колонізаторів, духовне життя українців у XVIII ст., наснажене визвольними ідеями звияжого XVII ст., залишалось розмаїтим і доволі насиченим. Найкращі здобутки митців козацько-гетьманської доби – архітектура й іконопис бароко, народні картини «Козак Мамай» – і дотепер не втратили своєї мистецької вартості, а, увійшовши до золоті скарбниці світової культури, навіки прославили своїх творців і народ, що їх виплекав. Бароко принесло в Україну культурний динамізм, вивільнило потяг до досконалості, втамувало спрагу до спілкування із Заходом.

Узагальнюючи здобутки образотворчого мистецтва України козацько-гетьманської доби, слід зазначити, що, незважаючи на своєрідність пам'яток українського бароко, в них чітко проглядаються істотні риси великого стилю, спільні для європейського мистецтва. Це зумовлено як ментальною єдністю народу, так і вписаністю української культури того часу в загальноєвропейський контекст.

Барабан (куполу, бані) – циліндрична або багатогранна частина будівлі, на яку спирається купол чи баня.

Бароко (від іт. – вигадливий) – мистецький стиль у європейському мистецтві XVI–XVIII ст., започаткований в Італії. Основні його риси: підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції.

Капітэль – в архітектурі: верхня частина колони, пілястри або стовпа.

Монограма – сплетення початкових літер імені та прізвища.

Неф – витягнута в довжину частина християнського храму, відокремлена колонами чи стовпами.

Парсуна – жанр українського портретного живопису кінця XVI–XVII ст., що використовував прийоми іконопису.

Пілястра – плоский вертикальний виступ у стіні у вигляді прямокутного стовпа.

Фасад – зовнішній бік споруди, що зазвичай виходить на вулицю.

Фронтон – завершення фасаду споруди, трикутна площа, обмежена з боків схилами даху, а в основі – карнизом.

1. Розкрийте специфіку художньої культури України XVII–XVIII ст. Які зміни відбулися у візуальних видах мистецтва?

2. Чим зумовлено виникнення поняття «українське бароко»? Назвіть здобутки «українського бароко» в архітектурі й живопису.

3. Розкажіть про вплив мистецького стилю бароко на розвиток скульптури та графіки (гравюри).

4. Дізнайтеся, чи є у вашій місцевості архітектурні споруди, яким притаманні риси бароко. Дослідіть історію створення однієї з них.

5. Скориставшись довідковою, науково-популярною та іншою літературою, інтернет-джерелами, дізнайтеся більше про діяльність видатних особистостей культурної епохи бароко та про їхній внесок у розвиток і становлення української художньої культури.

6. Колективна робота. Створіть альбом «Пам'ятки українського бароко».

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

66

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVII–XVIII СТ.

В українській музичній культурі XVII–XVIII ст. активно збагачувалися традиції попередніх мистецьких епох. За козацько-гетьманської доби, в умовах національно-визвольної боротьби українського народу, яскраво розквітла народна музична творчість. Провідною залишалася церковна хорова музика, та водночас з'являлися й нові світські жанри – вокальні та інструментальні. На розвитку професійної музики яскраво позначився *бароковий напрям*, а в другій половині XVIII ст. виник новий стиль – *класицизм*.

У народній культурі сягнув вершин музичний *епос*. У період національно-визвольних змагань і пізніше, після їх завершення, кобза-

Мамай з кобзою

рі та лірники за свіжими слідами незабутніх подій складали *думи* й *історичні пісні*, в яких оспівували видатні віхи в історії народу, героїчні подвиги козацьких ватажків, народних месників тощо. Народ ставився до своїх співців з особливою шаною. В українському фольклорі назавжди закарбувався образ козака Мамає – вмілого воїна і вправного бандуриста. Цей образ втілював нескоренність українського народу. Ще один поширений тип кобзаря – сліпий старець, який зберігає пам'ять пращурів і втілює в собі народну мудрість.

Історичні пісні та думи не просто передавали хроніку подій і документально засвідчували певні факти; це насамперед художні твори, в яких можливий творчий домисел поєднався зі згадками про історичні події чи діяльність окремих реальних персонажів. Завдання музично-поетичного епосу полягає в образно-символічному відображенні героїчної доби, втіленні її національного духу через емоційне піднесення.

? Пригадайте епічні пісні, з якими ви ознайомилися в попередні роки на уроках музичного мистецтва, літератури. Який музичний твір, на вашу думку, виконує зображений на картині М. Дерегуса герой? Що спонукало вас до такого висновку? Якби вам запропонували створити думу чи сучасну історичну пісню, яку тематику ви обрали б? Поясніть свій вибір.

Л. Жемчужников.
Кобзар на шляху

М. Дерегус. Народження пісні

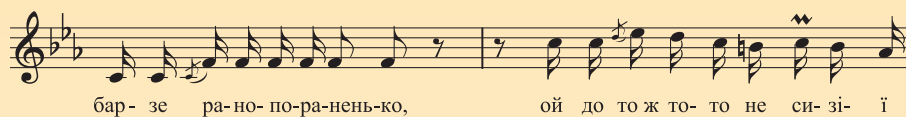
МУЗИЧНО-ПОЕТИЧНИЙ ЛІТОПИС НАРОДУ

Жанр **думи** властивий винятково українській національній культурі. На думку вчених-дослідників, своєю появою цей жанр завдячує козаччині.

Думи – героїчна, драматизована, пройнята ліризмом поезія. Боротьба козаків із завойовниками, перебування в неволі, морські походи, повстання – всі ці події були мотивами українських дум. До кращих з них належать «Дума про козака Голоту», «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Самійла Кішку», «Дума про Івана Богуна» та ін.

Автори дум того періоду невідомі. Переважно то були безіменні учасники звияжних подій. Кобзарі, лірники, бандуристи виконували свої пісні *речитативом*. Саме тут мелодія чітко підпорядковувалася поетичному тексту, а віртуозний інструментальний супровід ніби «домальовував» картини запеклої битви чи бурі на морі. Від села до села, від міста до міста несли народні співці звістку про славу та подвиги героїв, їхні героїзм і палку відданість рідній землі. І. Франко називав думи безсмертними пам'ятками, створеними генієм самого народу. М. Гоголь уважав кобзарів охоронцями бойової слави нашої Батьківщини, поетами та літописцями.

Схвильовано, вільно

Нотний запис думи

Ф. Гуменюк. Маруся Чурай

За обсягом *історичні пісні* коротші за думи, мають простішу мелодику. Найдавніші пісні цього типу пов'язані з добою козаччини, оспівують козаків-патріотів. Наприклад «Пісня про Байду» – народного улюбленця, який потрапив у неволю і зазнав страшних катувань, але зберіг власну національну гідність і не став зрадником.

Упродовж століть не втрачає популярності пісня-марш «Ой, на горі та жінці жнуть», присвячена звитязним героям – Петрові Дорошенку та Петрові Сагайдачному. Дуже відомою є пісня «Засвіт встали козаченьки». За народними легендами, її авторство належить співачці з козацького роду Марусі Чурай.

Великої шани зажила в народі пісня «Ой, зійшла зоря» про Почаївську Божу Матір, що врятувала монастир і всіх, хто в ньому сховався, від загибелі під час турецької облоги.

Т. Печорний.
Байда. Декоративна таріль

І. Сколоздра.
Слава не вмере, не поляже

Печатка
Ніжинського музичного цеху

Троїсті музики

 Дума, історична пісня (за вибором).

 Які поетичні та музично-інтонаційні прийоми використано в думах та історичних піснях для створення епічного образу? Пригадайте та виконайте відомі вам історичні пісні. У вільний час дослідіть провідні мотиви та образи історичних пісень і дум.

У багатогранному художньому житті Запорозької Січі чільне місце відводилося музиці, співу, танцям. Працювала навіть Січова школа, де здібних хлопчиків з усієї України навчали співу й інструментальної гри. На високий рівень вийшла військова музика, в якій панували духові та ударні інструменти: труби, сурми, литаври, барабани, бубни. Духова музика супроводжувала в походах військо Запорозьке, а також лунала на урочистих зустрічах послів і гостей.

У 1652 р. Б. Хмельницький видав універсал про створення цеху музикантів на Лівобережжі. Невдовзі музичні цехи виникли в Полтаві, Києві, Стародубі, Ніжині, Чернігові, Харкові та інших містах. Репертуар музикантів-професіоналів включав військові марші, танцювальну та побутову інструментальну музику. В народі набули популярності ансамблі «троїстих музик». Гетьман І. Мазепа та деякі представники козацької старшини мали власні оркестри; а в глухівській резиденції гетьмана К. Розумовського діяли хорова капела, оркестр і навіть театр.

На українських землях тієї доби в різних освітніх осередках (братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії) виник своєрідний вид музично-поетичної творчості, тісно пов'язаний з письмовою віршовою поезією – *кант*. Авторами й виконавцями кантів були як композитори, регенти хорів, співаки й учителі, так і учні братських шкіл, мандрівні дяки (студенти, які не змогли закінчити колегіум чи академію через матеріальні нестатки й подорожували містами й селами, заробляючи на прожиття співами).

За музичною формою кант – це триголосна (пізніше – чотириголосна) куплетна пісня, яку виконував хор чи ансамбль без супроводу. Побутовали церковні й світські канти. Тексти світських кантів, складені слов'яно-руською або простонародною мовою, оспівували різні професії (канти матроські, солдатські, студентські), розповідали про побут. За поетичним змістом і характером музики канти можна розподілити на урочисті, ліричні, гумористичні та сатиричні.

Згодом як продовження кантової лірики виникла *пісня-романс*. Зазвичай її виконували з інструментальним супроводом: спочатку бандури, пізніше – фортепіано, гітари. Імена авторів кантів і старовинних пісень-романсів, за деяким винятком, до нас не дійшли. Проте, без сумніву, такі пісні складали як музиканти-аматори, так і професіонали. Найвидатніший автор різножанрових творів, відомий нам, – філософ, педагог і музикант **Григорій Сковорода**.

«Сковородинські пісні» були надзвичайно популярні серед простого люду, вони стали народними у найвищому сенсі. Вплив праць мандрівного філософа на розвиток української пісенної творчості неоціненний. Сковорода збагатив тематику та образність пісенних жанрів, поповнив вокальну музику глибокими філософськими роздумами, а також гумором і їдкою сатирою. Збірка його творів «Сад божественних пісень» – своєрідний ліричний щоденник, де відбулися життєві події та настрої автора, його роздуми про високі моральні якості, про вільну людину, яка мусить реалізувати свої можливості, а для цього – пізнати себе.

С. Васильківський.
Портрет Г. Сковороди

? За бажанням, дослідіть історію появи одного з творів Г. Сковороди, визначте його основну ідею. Чи поділяєте ви погляди філософа щодо сенсу людського життя?

Moderato

mf

Вся- ко- му го- ро- ду нрав і пра- ва, вся- ка- и-

-мі- єть свій ум го- ло- ва; вся- ко- го при- хо- ті

во - дять за ніс, вся - ко - го ма-нитьк на-жи-ві свій біс.

Ноти канта «Всякому городу нрав і права» зі збірки «Сад божественних пісень»

Хористи. Фрагмент ікони «Воздвиження Чесного Хреста»

Кінець XVII – XVIII ст. – період розквіту вітчизняного хорового мистецтва. Упродовж багатьох століть на теренах України розвивалася традиція православного співу а капела. Голоси хористів танули під куполами храмів, захоплюючи і заворожуючи прихожан. Мабуть, не випадково саме на українському ґрунті з його багатими хоровими традиціями розквітнув і сягнув вершин досконалості *хоровий концерт*.

Попередником жанру хорового концерту був *партесний концерт*, який зародився у надрах стилю бароко з його схильністю до пишності, помпезності, динамічності й святкової орнаментальності. Музика концертів орієнтувалася на виконання великим хором на 8–12 голосів (партій) або навіть двома хорами (до 48 голосів) без інструментального супроводу. Фрагменти для виконання соло і вокальним ансамблем (солістами) чергувалися з хоровим співом. У партесній музиці кристалізувався «розкішний стиль» барокової композиції з обов'язковими колористичними ефектами, контрастами тембрових зіставлень, які створювали об'ємне відчуття простору. За образним змістом концерти умовно розподілялися на врочисті, світлі, лірико-драматичні, скорботні. Партесне багатоголосся поступово зазнавало змін: ускладнювалася поліфонічна техніка, поповнювався інтонаційний склад композицій. Із впровадженням партесного співу в храмовій музиці виникло поняття *авторства*.

Партесна музика стала плідним музичним ґрунтом, з якого виростили хорові концерти – найвищі художні досягнення хорової культури козацько-гетьманської доби. Творчі здобутки українських композиторів **Максима Березовського, Артемія Веделя, Дмитра Бортнянського** належать до скарбниці вітчизняної професійної музики.

Дмитро БОРТНЯНСЬКИЙ

Дмитро Бортнянський (1751–1825) – український композитор, диригент, педагог. Серед його творів – хорова, камерно-інструментальна музика, опери, які стали першими вітчизняними зразками музично-театрального жанру. Бортнянський – автор шести опер, концертної симфонії, фортепіанних сонат і концерту, камерно-інструментальних ансамблів та понад тридцяти хорових концертів. У творчості композитора поєдналися найновіші на той час досягнення світової композиторської техніки, зокрема італійської школи, з вітчизняними музичними традиціями.

Після стажування в Італії Бортнянський очолював Петербурзьку придворну співочу капелу, яка під його орудою досягла високого рівня хорової майстерності.

В історію світової культури Д. Бортнянський увійшов як реформатор церковного співу. Цікавим є той факт, що в одному з найвеличніших храмів Нью-Йорка – Єпископальному соборі Святого Іоанна Богослова – стоїть скульптурне зображення українського композитора. Його встановлено поряд з одинадцятьма іншими скульптурами найвидатніших авторів церковних творів – Давида, автора псалмів, св. Цецилії, покровительки церковної музики, св. Григорія Великого – папи Римського, який запровадив григоріанський хорал, а також європейських композиторів Дж. Палестріни, Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя та ін.

Петербурзька
співоча капела

Клавикорд, на якому
грав Д. Бортнянський

 М. Березовський, А. Ведель, Д. Бортнянський. Хорові концерти (фрагменти за вибором).

 На які роздуми надихнула вас музика хорових концертів? Розкажіть про візуальні асоціації, які можуть доповнити та збагатити музичний образ.

Здобутки творців хорового концерту – це кульмінаційний злет української церковної музики. Завдяки їхньому таланту й майстерності, обізнаності з досягненнями західноєвропейського мистецтва барокового і класичного стилів, які вони творчо використовували, музика М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського досягла високого мистецького рівня. У наш час вона звучить у найповажніших концертних залах України та поза її межами.

 Кант – вокальний жанр, що виконується без супроводу на три (чотири) голоси.

Речитатів (від іт. – читати вголос) – вокальна форма, за своїми інтонаціями близька до виразного мовлення.

Хоровий концерт – великий циклічний твір переважно для чотириголосного хору, в основу якого покладено контрастне звучання хору та співу великих ансамблів чи солістів.

 1. Назвіть жанри музичного фольклору, інтенсивний розвиток яких спостерігався в XVII–XVIII ст. Який світський музично-поетичний жанр виник у цей час?

2. У чому полягає унікальність кобзарського мистецтва?

3. Зазначте особливості партесного співу. Як у ньому втілено естетику бароко?

 4. За літературними джерелами дослідіть творчість композиторів М. Дилецького, М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського (за вибором).

 5. Виконайте живописні або графічні композиції за мотивами кантів Г. Сковороди.

6. За допомогою ресурсів інтернету та інших носіїв аудіоінформації створіть добірку музичних шедеврів України XVII–XVIII ст.

 7. Дослідіть особливості поширення кобзарства. Дізнайтеся про тематику пісенного репертуару кобзарів, особливості народних музичних інструментів – кобзи та бандури.

 8. Колективна робота. Разом з однокласниками заплануйте фольклорну експедицію з метою вивчити музичну культуру рідного краю. Орієнтовні теми: «Історія в піснях мого краю», «Музичні інструменти в побуті українців».

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Підкреслена небуденність і поетичність світобачення освіченої людини XVII–XVIII ст. робить бароко періодом розквіту сценічного мистецтва, що головним чином було пов'язано з навчальним процесом.

Перші відомості про театр на території нашої країни датуються 1614 р. Саме цього року вихованці Луцького колегіуму вітали уніатського митрополита Рутковського не лише латиною, а й українським діалогом. Це й не дивно: пишна барокова стилістика сприяла підпорядкуванню таких академічних шкільних курсів, як риторика і логіка, законам театру. А в курсі поетики (піітики), під час ознайомлення з родами літератури – епосом, лірикою і драмою, учні обов'язково читали вголос відповідні твори. Читання драматичних текстів потребувало особливої виразності, а отже, складних виражальних засобів, оскільки такі тексти призначені для сценічного втілення. Так виник *шкільний театр* в Європі, зокрема й в Україні.

Один із засновників Київської духовної академії, митрополит київський і галицький, **Петро Могила** для створення театру взяв за основу шкільну *драму*, розповсюджену в єзуїтських школах Польщі.

Репертуар цього театру включав: 1) драми про святих; 2) драми *мораліте*; 3) драми на історичні сюжети. У перших і других переважали сцени з життя святих, богошукальні настрої, алегоричні фігури як уособлення людських чеснот. Драми склалися з пролога, зазвичай виконуваного автором – учителем поетики, який пояснював зміст і мораль вистави, двох-трьох дій та епілогу.

До третього типу драми належала п'ятиактна п'єса ректора академії, видатного суспільного діяча, реформатора, вченого-енциклопедиста, викладача поетики **Феофана Прокоповича** «Владимир, славянороссийских стран князь и повелитель, от неверия тьмы в свет евангельский приведённый», прем'єра якої відбулася 3 липня 1705 р.

Це релігійно-історична драма, в якій були ролі для учнів: жерці-невігласи, грецькі філософи, мудрий князь Володимир. Образи цих персонажів виписано не схематично, а з певними характерами. І хоча в своїй п'єсі автор, як він сам визнавав, не звільнився від «високопарного

Невідомий художник.
Портрет Петра Могили

і надутого виду красномовства», тобто штучно ускладненої мови, проте саме цей твір театрознавці вважають вищим щаблем вітчизняної шкільної драми.

Пізніше з'являються цікаві драми «Милость Божія» (анонімна) і «Воскресеніє мертвих» (автор – Г. Кониський).

Гра учнів-акторів у шкільній драмі відзначалася промовистими жестами й позами та піднесеною декламацією. Дія відбувалася дуже статично.

За часів бароко закладається така характерна для української культурної традиції риса, як постійна взаємодія елітарного і народного начал. У шкільній драмі вона виявляється в *інтермедії*, або *інтерлюдії*, – не пов'язаних із сюжетом драми жартівливих побутових сценках, складених живою народною мовою. Їх виконували учні з метою розважити глядачів в антрактах.

Найстаріші інтермедії належать **Якубу Гаватовичу**, загалом же їх авторство невідоме. Головні персонажі першої з інтермедій Я. Гаватовича – наївний

селянин Стецько і пройдисвіт Климко, який продає Стецькові, замість лисиці, кога в мішку, другої – трое мужиків, які вирішують, що пиріг дістанеться тому, хто побачить кращий сон, і поки двоє з них сплять, третій з'їдає пиріг.

Жанр інтермедії об'єднав майданну, скоморошу, традицію з гуманістичними ідеями української книжної культури і став прообразом *драми побутової*. Ці короткі вистави грали не тільки на сцені, а й під час шкільних канікул просто неба або в панській чи селянській оселі. Історик М. Грушевський зазначав, що українська інтелігенція пізніших часів прирівнювала інтермедії до «творів світових коміків Плавта і Мольєра». На жаль, тексти інтермедій зберігалися в рукописному вигляді, тому багато з них втрачено назавжди.

Таким чином, шкільний театр доби українського бароко започаткував драму як сценічне дійство, що відбувалося за певними правилами, з декораціями, шумовими ефектами та іншими сценічними засобами. Київських викладачів високо цінували й запрошували до інших міст, особливо до Москви, «бо вони найкращі й сприяють довір'ю народу до шкіл». Тому ідеї шкільної драми поширювалися з Києва по багатьох населених пунктах держави. Серед виконавців Київської духовної академії, які брали в цьому участь, були Є. Славенецький, А. Сатановський, С. Полоцький, Д. Туттало. Вони популяризували драму, яка швидко стала улюбленим видом мистецтва у представників різних суспільних верств – від гетьманів і старшин до рядових ремісників.

Поєднанням книжних і народних елементів позначений ще один вид драми, де «акторами» були ляльки. У першій половині XVII ст. в Україні він набув форми так званих *вертенів*. Так само, як і шкільна драма, вертеп включав шкільні різдвяні п'єси та інтермедії.

Феофан Прокопович

Триярусний вертеп

Двоярусний вертеп

Ізовні вертеп мав вигляд скрині, розділеної на два (зрідка – три) «поверхи», в яких одночасно відбувалися дві дії: нагорі – біблійна, а внизу – побутова, народна сценка з дотепами й жартами.

Вертепна драма починалася хором і дзвоном пономаря. Далі з'являлися два янголи й повідомляли присутнім про народження Ісуса Христа. Хоч усталеного тексту не існувало, але був *канон сюжету* верхньої частини вертепу, якого дотримувалися всі виконавці. Потім ішли сцени поклоніння Христу пастухів та волхвів; побиття немовлят; боротьба царя Ірода зі Смертю й Чортом, які прийшли по його душу.

Події в нижній частині вертепу не мали зв'язку з тими, що відбувались угорі. Тут з'являлися Дід та Баба, кмітливий Солдат, Циган, Поляк, Серб, Єврей, Запорожець, шинкарка Феська та інші колоритні персонажі, діалоги між якими стосувалися тогочасних життєвих реалій і були щедро пересипані жартами, приказками з піснями й танцями.

Центральним героєм виступав Запорожець, який багато лявся, ліз у бійку, добре танцював, а наприкінці вистави промовляв:

Вертепні ляльки

Запорозькі розваги

Доводиться з пісні слів не викидати,
А що було, то вже пройшло,
І прошу об тім лихом не поминати.

Виконував виставу актор, який, ховаючись за задньою стінкою вертепу, водив ляльки і говорив за них. Часто лялькарями вертепного театру були бідні дячки, церковні співаки, бурсаки, які в такий спосіб заробляли собі на прожиття. Відомі варіанти «живого вертепу», коли ролі виконували не ляльки, а люди.

Елементи театрального мистецтва спостерігалися й у житті козаків. Навіть козацький побут був театралізований. Усі полки мали своїх музикантів, у походах лунали пісні, а козаки, за свідченням історика Д. Яворницького, «нерідко під час війни одягалися в такий одяг, який був у неприятеля, і що їх похідний одяг взагалі був бідним, зате домашній парадний – дуже розкішним».

Н. Дідик-Мирончук.
Вертеп

На дозвіллі, між походами, козаки танцювали, співали, слухали кобзарів і самі розповідали про свої пригоди. У таких оповідках панувала стихія сміху й жартів. Залюбки брали козаки участь й у театралізованих календарних обрядах – вони були дотепними колядниками, стрибали через вогнище на Івана Купала, організовували вертеп та різні театральнокорнавальні дійства.

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану

Вертеп – назва печери поблизу Віфлеєму, в якій, за біблійною легендою, народився Христос.

Інтермедія – вистава в антрактах між діями основної п'єси.

Моралітє (франц.) – п'єса повчального характеру з алегоричними дійовими особами.

1. Розкажіть про особливості шкільного театру доби українського бароко. Схарактеризуйте його репертуар.

2. Назвіть персонажів українського вертепу. Намалюйте центральну дійову особу.

3. Як побудовано вертепну скриню? Чому, на вашу думку, вона складалася з верхньої та нижньої частин?

4. Колективна робота. Напишіть текст та інсценізуйте інтермедію зі шкільного життя.

5. Розгляньте репродукцію картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». «Озвучте» її. Складіть репліки для кожного персонажа картини. *Зверніть увагу:* художник зобразив сцену написання глузливої відповіді козаків на звернення турецького султана Махмуда IV, в якому той зажадав повної покори з боку запорожців. Розіграйте цю сценку, намагайтеся поводитися й говорити розкуто, адже, за свідченням самого І. Рєпіна, створюючи картину, він пам'ятав про «піднесення лицарського духу запорожців».

УЗАГАЛЬНЕННЯ РОЗДІЛУ II

Підготуйте інсценізацію в стилі «шкільної драми» на тему «Світло українського бароко» на основі виступів представників груп: «Архітектори», «Скульптори», «Іконописці», «Гравери», «Композитори», «Драматурги». Використовуйте результати власних досліджень (мистецьких проєктів), а також елементи рольової гри («Я – Й. Пінзель», «Я – Г. Сковорода», «Я – А. Ведель» тощо).

